

Késő rézkori állatáldozatok és értelmezési lehetőségeik a Kárpát-medence területén

Jelige: késő rézkor

Tartalom

Késő rézkori állatáldozatok és értelmezési lehetőségeik a Kárpát-medence területén	1
Bevezetés, kronológiai és terminológiai kérdések	4
A késő rézkori állatáldozatok kutatástörténete.....	5
A rítusok vizsgálata	6
Az ún. „másodlagos termékek forradalma”	10
Késő rézkori véres áldozatok Közép-Európában	12
Áldozat, temetkezés, vagy melléklet?	13
A Kárpát-medence késő rézkori állatáldozatai.....	14
I. Szarvasmarha	15
II. Kiskérődzők.....	21
III. Sertés	23
IV. Kutya	25
V. Ló.....	26
Kölcsönösség ember és állat viszonyában	27
Következtetések	27
Függelék.....	29
Katalógus.....	29
I. Temetkezések során bemutatott állatáldozatok.....	29
I/1 Szarvasmarha	29
I/2 Sertés	30
I/3 Kiskérődzők	31
II. Telepeken bemutatott állatáldozatok.....	31
II/1 Ember+állat	31
II/2 Több állat teljes váza	35
II/3/a Szarvasmarha	37
II/3/b Kiskérődzők	45
II/3/c Sertés	46
II/3/d Kutya	48
II/3/d Ló (?)	49
Táblák.....	50
I. Tábla	50
II. Tábla	51

III. Tábla	52
Felhasznált irodalom	53

Bevezetés, kronológiai és terminológiai kérdések

Jelen dolgozatomban megkísérlem összegyűjteni és meghatározott szempontok alapján elemezni a Baden komplexumhoz, az ún. „badenizálódás” folyamatához kapcsolódó, temetők és telepök területén feltárt állatáldozatnak meghatározható jelenségeket. Időbeli keretként a legújabb kutatások szerint a Kr. 3600-2800/2600 körülre datálható késő rézkori időszakot határoztam meg,¹ mely a bolerázi, a klasszikus badeni és a posztbadeni Kostolac fázisokat jelenti. Kutatásom során arra a kérdésre próbálok választ kapni, hogy a késő rézkorban azok az állatok játszottak-e fontos szerepet az áldozatokban, amelyeket az ugyancsak ebben az időszakban kiteljesedő, ún. „másodlagos termékek forradalma” során fontosabb szerephez jutattak. A vizsgált állatfajok elsősorban a szarvasmarha, kiskérődzők, sertés, valamint a kutya.

Kutatásom során néhány kronológiai és terminológiai jellegű problémával találtam szembe magam, amelyek tisztázása szükséges. A kárpát-medencei régészeti kutatásban a rézkor egy időben körülhatárolt, a többivel egyenrangúnak elismert korszak. A környező országok szakirodalma az eneolitikum/kőrézkor, chalkolitikum, kifejezést is használja. Közép-Európában (Svájcban, Közép-Németországban, Ausztriában) pedig a kora, középső, késő újkőkori/rézkori elnevezések honosodtak meg. Ezeket a fő korszakokat további időszakokra bontják, a badeni komplexumot a késő neolitikum/rézkor korszakon belül a fiatalabb neolitikum/ideőbb rézkor fiatalabb fázisába sorolják. Abszolút dátumokkal a Boleráz-Baden időszakot kb. Kr. e. 3600-2900 közé teszik² (lásd 1. ábra). A közép-európai lelőhelyek és térségek elemzése során az eredeti elnevezést megtartom, bizonyos jelenségek általános jellegű leírásakor pedig perjellel elválasztva, mindkét terminust megjelölöm (pl. késő neolitikum/késő rézkor). Kárpát-medencei lelőhelyek kapcsán értelemszerűen csak az utóbbit használom.

¹ Horváth Tünde szerint a badeni és posztbadeni kultúrák a kora bronzkorba is átnyúlnak, az időszak végét 2400/2200/2000-re helyezi. HORVÁTH T. et al. (2012) 21.

² KOZŁOWSKI – RACZY (eds.) (2007) 132. Fig. 8.

v. Chr.	Epochen	Zeitskufen	Kulturen	Kulturguppen - Stufen - Phasen - Fazies	v. Chr.
2000	Bronzezeit	Frühbronzezeit	Unterwölbling, Aunjetitz Wieselburg, Straubing	Gemeinlebern II, Aunjetitz, Wieselburg, FB II	2000
2100					2100
2200		Älteste Frühbronzezeit	Unterwölbling, Aunjetitz Leithaprodersdorf, Straubing	Gemeinlebern I, Proto-/Frühaujetitz, Leithaprodersdorf, FB I	2200
2300					2300
2400		Endneolithikum - Jüngere Kupferzeit	Glockenbecher	Oggau-Wipfing Ragelsdorf Laa - Oberndorf / Ebene	2400
2500			Schnurkeramik	Unteres Traisental / Herzogenburg	2500
2600			Kostly - Čaka / Maki	Neusiedl / Somogyvár	2600
2700					2700
2800		Älteres Abschchnitt	Jevišovice / Vabčedol	Möding - Zöbbling Spielberg Wachberg	2800
2900			Cham / Mondsee III	Jüngeres Cham	2900
3000	Späte Jungsteinzeit - Kupferzeit	Spätneolithikum		Älteres Cham	3000
3100					3100
3200		Jüngere Kupferzeit	Baden / Mondsee II	Jüngeres Baden - Otsam I-III	3200
3300					3300
3400			Mondsee I	Älteres Baden - Eberitz	3400
3500					3500
3600		Jungneolithikum - Ältere Kupferzeit	Baiberg / Mondsee I	Mährisch - Ostösterreichische Baiberg - Gruppe Forchtenstichkeramik Typus Retz / Typus Bajz	3600
3700				Kanzianberg-Lasinja II Jüngeres Münchshöfen	3700
3800			Eplengyel	Bisamberg - Oberpullendorf Kanzianberg-Lasinja I	3800
3900				Wolfsbach Älteres Münchshöfen	3900
4000	Mittlere Jungsteinzeit	Mittelschicht	Lengyel	Mährisch-Ostösterreichische Gruppe der Bemaltkeramik	4000
4100					4100
4200		" "		Strichbandkeramik Protolengyel	4200
4300					4300
4400					4400
4500					4500
4600		Frühe Jungsteinzeit	Jüngere	Jüngere Zelezovce, Sárika	4600
4700			Frühneolithikum	Linearbandkeramik Notenkopferkeramik	4700
4800			Ältere	Ältere	4800
4900			Altneolithikum	Altste Linearbandkeramik Vornotenkopferkeramik	4900
5000	Frühe Jungsteinzeit	Frühneolithikum			5000
5100					5100
5200		Altneolithikum			5200
5300					5300
5400					5400
5500					5500
5600		Mesolithikum / Mittelsteinzeit			5600
5700					5700
5800					5800
5900					5900

1. ábra: Ausztria abszolút és relatív kronológiája a neolitikumtól a kora bronzkorig
Kozłowski – Raczky (eds.) (2007) 132. Fig. 8. nyomán

A késő rézkori állatáldozatok kutatástörténete

Az alábbi néhány rövid bekezdésben a kárpát-medencei badeni állatáldozatoknak meghatározható jelenségek kutatástörténetét szeretném bemutatni. Az ezekhez kapcsolódó elméleti kérdések (rítusok vizsgálata, „másodlagos termékek forradalma” jelenség) kutatása a vonatkozó fejezetekben olvasható.

A badeni kultúráról született első összefoglaló monográfiában Banner János már 1956-ban felhívta a figyelmet az állatáldozatokra.³ A feltárt lelőhelyek állatcsontanyagának archeozoológiai elemzése ugyanakkor azóta is csak kevés esetben történt meg. Bökönyi

³ BANNER (1956)

Sándor Alsónémedi temető csontanyagát dolgozta fel,⁴ továbbá közép- és kelet-európai,⁵ kárpát-medencei kontextusban⁶ a háziasított állatok történetével foglalkozott. Az állatcsontanyag (különösen a szarvasmarhavázak) elemzésével Hermann Behrens is megkísérelt történeti összefüggéseket feltárni.⁷ Gyöngyöshalász-Encspuszt,⁸ Szigetcsép-Tangazdaság,⁹ Tahitótfalú-Váci-rév,¹⁰ Csongrád-Bokros-Bokrospuszt,¹¹ Balatonőszöd-Temetői-dűlő¹² lelőhelyek archeozoológiai vizsgálata Vörös István nevéhez fűződik, aki Endrődi Annával közösen összefoglalta a Kárpát-medence késő rézkori szarvasmarha temetkezéseit, amely tanulmány publikálatlan maradt, ugyanakkor táblázatos formában bekerült a Balatonőszöd monográfiába.¹³

Az állatvázak szimbolikus, áldozatként történő értelmezését kevesen kísérelték meg. Kiemelendő Horváth László neve Csongrád-Bokros-Bokrospuszt lelőhely kapcsán, aki emellett az őskori kultuszgödrök általános értelmezését is megkísérelte.¹⁴ A Ludanice kultúra füzesabonyi áldozati együttesének elemzését Sz. Kállay Ágota végezte.¹⁵ A felsorolásból nem hagyható ki Horváth Tünde, aki Balatonőszöd-Temetői-dűlő lelőhely állattemetkezéseinek részletes elemzése során többek között a társadalomra, vallási képzetekre vonatkozóan vont le eredeti és újszerű következtetéseket,¹⁶ különösen a lelőhelyről nemrégiben megjelent monográfiában, amely egyébként eddig példátlan alapossgal tárgyalja az anyagi és szellemi kultúra, környezet stb. minden aspektusát.¹⁷

A rítusok vizsgálata

Az általam vizsgált esetekben az állatok majdnem minden esetben rituális cselekvés eredményeképpen kerültek a telepek gödreibe és a temetkezésekbe, ezért először röviden a rítusok meghatározása, főbb aspektusaik kiemelése szükséges. A rítus nehezen definiálható fogalom, a legtöbb meghatározásban a természetfeletti zajló kommunikációt, az

⁴ BÖKÖNYI (1951) 72–79.

⁵ BÖKÖNYI (1974)

⁶ BÖKÖNYI (1971) 640–674.

⁷ BEHRENS (1963) 33–36.

⁸ VÖRÖS (1983) 35–61.

⁹ VÖRÖS (1984) 19–28.

¹⁰ VÖRÖS (1985) 15–29.

¹¹ VÖRÖS (2001) 91–113.

¹² VÖRÖS (2012) 277–338.

¹³ Uo. 327–330.

¹⁴ HORVÁTH L. (2001) 43–83.

¹⁵ SZ. KÁLLAY (1988) 21–50.

¹⁶ HORVÁTH T. (2006) 107–152.

¹⁷ HORVÁTH T. (2012)

előírászerűséget, a tradicionalizmust (a hagyományokhoz való ragaszkodást), az ismétlődést, a közösségi jelleget, valamint a térbeli aspektusokat szokták kiemelni.¹⁸ Funkciója a rendteremtés, valamint a status quo megőrzése, vagy átalakítása, iránymutatás,¹⁹ társadalmi kapcsolatok megerősítése, vagy újjáalakítása. Pszichológiai funkciója, hogy az emberek ezáltal úgy érzik, hogy irányításuk alá tudják vonni az alapvetően irányíthatatlant, a természetfelettit.²⁰

A rítusmeghatározások közül manapság egyre inkább elterjedt Parin „minimál definíciója”, mely szerint a rítus olyan szabályszerű, ismétlődő, formalizált cselekedet, amely a hétköznapiól a kivitelezésben, vagy a végrehajtás céljában különbözik.²¹

Sokan azonban nem fogadják el a szekuláris és a rituális ilyen éles elválasztását, és inkább ritualizációról, bizonyos cselekvések ritualizáltsági fokáról beszélnek. Max Weber is hangsúlyozza, hogy nem lehet szigorúan elválasztani a szentet a profántól, ugyanis a mágikus cselekedetek, így a rítusok is ugyanolyan racionálisak és ugyanúgy tapasztalatokon alapulnak, mint a hétköznapi cselekedetek, sőt gyakran gazdasági rendeltetésűek.²² Joanna Brück szerint a régészetben és az antropológiában meglévő rítuskoncepció (nem funkcionális, irracionális) a felvilágosodásban gyökerezik, amely a nyugati típusú társadalmakban az állam és az egyház szétválasztását eredményezte. Az ún. pozitivistá gondolkodás szerint a világban ok-okozati törvényszerűségek működnek, melyek bizonyos módszerekkel (pl. empirikus úton) megismerhetők.²³ Az antropológusok és régészek a rítusokban ilyen ok-okozati összefüggéseket nem tudtak felismerni, a gyakorlati hasznukat sem értették, ezért szimbolikusként, (valami helyett létezőként) értelmezték őket. A dichotómiákban gondolkodás (test-elme, természet-kultúra, szent-profán, funkcionális-szimbolikus) a kartéziánus modellben gyökerezik, és hosszú ideig, sokszor mind a mai napig meghatározza a tudományos gondolkodást.²⁴ Fel kell tenni azonban a kérdést, hogy az ellentétekben való gondolkodás, a praktikus-szimbolikus, rituális-szekuláris szétválasztás univerzálék-e az emberi elmében? Animista hitű népeknél az egész világot átható életerő tölti be, mind az élő mind az élettelen dolgoknak lelkük van.²⁵ Ebben a megvilágításban a szent és a profán szétválasztásának nincs létjogosultsága. Továbbá nyugati tudomány sem tud egyetlen, abszolút, kultúráktól független igazságot adni arról, hogy mi racionális, és a kutatók számára

¹⁸ GROOT (2008) 99.

¹⁹ Uo. 101.

²⁰ Uo. 102.

²¹ Uo. 99.

²² WEBER (2005) 13.

²³ BRÜCK (1999) 317.

²⁴ Uo. 318.

²⁵ BRÜCK (1999) 319.

irracionalisnak tűnő jelenségek teljesen logikusak azok számára, akik abban a kultúrában szocializálódtak.²⁶ Ez nem jelenti azt természetesen, hogy különbséget kellene tenni premodern és modern elme között, éppen ellenkezőleg.²⁷ Már Boas felismerte, hogy a „primitív” népek szellemi folyamatai nem különböznek a „civilizáltakétól”,²⁸ ugyanúgy képesek a logikus gondolkodásra, koncentrációra, önfegyelmre, előrelátásra.

Az állatáldozati rítusok során egy közvetítőn keresztül kommunikál az ember a természetfeletttel. Reciprocitás jellemzi ezt a kapcsolatot, ugyanis az áldozók kérnek valamit a természetfelettitől, amelyért cserébe felajánlják az állat egy részét, vagy egészét. Az áldozat performansz-szerű, fokozatosan történik a feszültségépítés a katarzisig, amikor is a közösség tagjai osztoznak a „jutalomban”, az áldozati állat elfogyasztásában.²⁹ Azáltal, hogy a természetfeletti lényeket is lakomára invitálták és azok elfogadták ezt, Max Weber szerint közelebb került egymáshoz az ember és a transzcendens, ugyanis ugyanannak az állatnak a lelke költözik beléjük.³⁰ Az állatáldozatok körében létezik egy olyan szétválasztás is, hogy az „égi” isteneket közös lakomára lehet hívni, az „alvilági” isteneknek azonban az egész állatot oda kell adni.³¹

A lakomák alkalmak a közösségi ételfogyasztásra, de azok a mindennapi gyakorlattól valamilyen módon eltérnek. Ritualizált események, amelyeknek többek között gazdasági, társadalmi, politikai funkciója lehet.³² (Az előző bekezdésben leírtak a vallási funkciót mutatják be). Gyakran kapcsolódnak átmeneti rítusokhoz, amely fogalom Arnold van Gennep-től származik,³³ de Victor Turner is alkalmazta.³⁴ Az életválság és a naptári rítusok tartoznak többek között ide: előbbi az egyénekhez kapcsolódik pl. születés, halál, házasság, utóbbi az egész közösségre hatással lévő természeti változásokhoz (évszakváltás: szárazságból a bőségbe vezető átmenet, csapások, katasztrófák). Mindkét típus járhat státuszemelkedéssel és státuszmegfordítással egyaránt.³⁵ Az átmeneti rítusok három fázisra bonthatóak: a hétköznapi-tól való elkülönülésre (elválasztás), határhelyzetre, amikor megtörténik a küszöb átlépése, végezetül pedig a mindennapi világba történő visszatérésre, a

²⁶ BRÜCK (1999) 321.

²⁷ Uo. 322.

²⁸ BOHANNAN–GLAZER (1997) 133.

²⁹ GROOT (2008) 103.

³⁰ WEBER (2005) 19.

³¹ HORVÁTH T. (2012) 165.

³² GROOT (2008) 103.

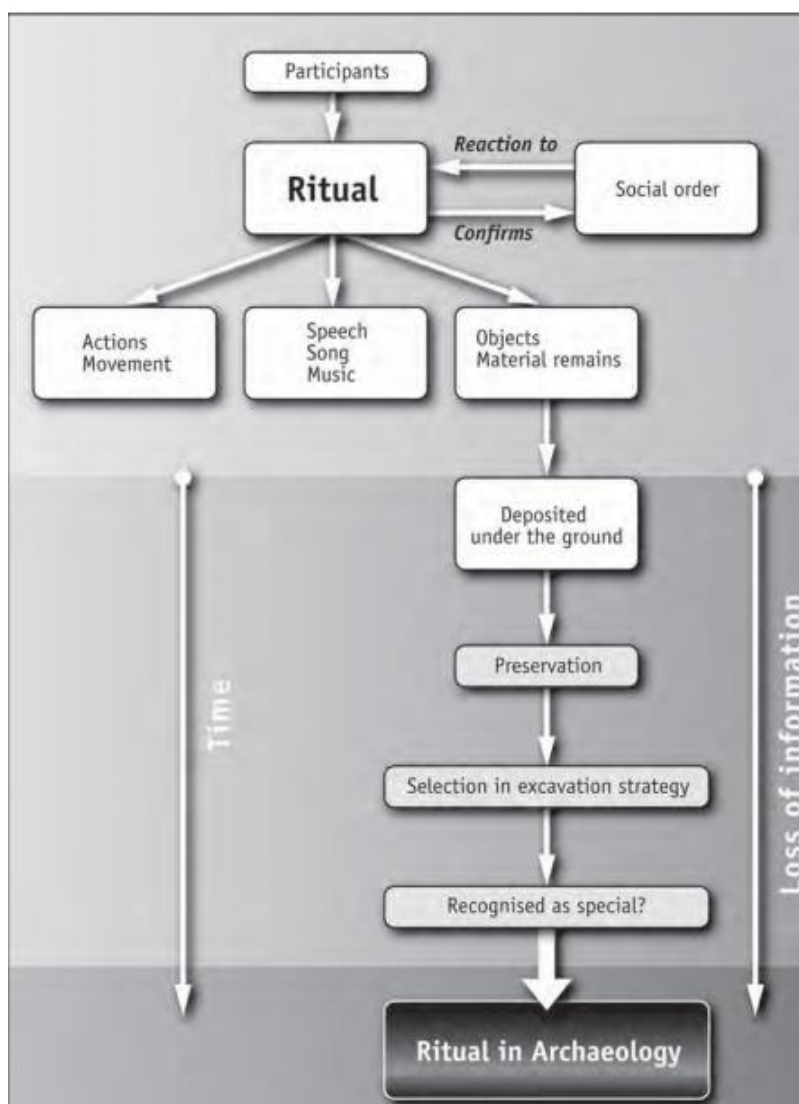
³³ VAN GENNEP (2007)

³⁴ TURNER (2002)

³⁵ HORVÁTH T. (2012) 164.

befogadásra.³⁶ Parkin szerint ugyanakkor nem érdemes az átmeneti rítusokat elkülöníteni, ugyanis bizonyos szempontból minden rítus annak tekinthető.³⁷

Korábban már volt szó róla, hogy a rítusok előadásszerűek, beszéd, ének, tánc, zene kísérheti őket, a régészek számára azonban csak mindezek töredéke, a földbe betemetődött maradványok ismerhetők meg (lásd 2. ábra). A hétköznapiól eltérő, valamint az ismétlődő vonások lehetnek a kutatás segítségére, a résztvevők ugyanis általában törekedtek arra, hogy a rituális cselekedeteket a korábbiakhoz a lehető leghasonlóbban végezzék el, reprodukálják azokat.³⁸

2. ábra: Egykori rítus és régészeti nyomai

Groot (2008) Fig. 3.1. nyomán

³⁶ GROOT (2008) 161.

³⁷ Uo. 99.

³⁸ Uo. 104.

Az ún. „másodlagos termékek forradalma”

A „másodlagos termékek forradalma” kifejezés Andrew Sherratt nevéhez fűződik, aki először 1981-ben fogalmazta meg véleményét, miszerint a domesztikációt követően az állatokat kizárólag elsődleges forrásaikért (hús, csont, vér) tenyésztették, amelyek egyszer aknázhatóak ki, ugyanis az állat leölését teszik szükségessé. Másodlagos termékeikért (tej, gyapjú, igavonó, szállító erő) csak a Kr. e. 4. évezredtől kezdték el tartani őket.³⁹ Az innováció véleménye szerint a Közel-Kelet felől a Balkánon keresztül Közép-Európába terjedt.⁴⁰ (Bár nem zárja ki, hogy szórványosan már korábban is előfordulhatott pl. a tejfelhasználás). Ebből az időszakból származnak azonban az első ekenyomok Dániából Kr. e. 3700-3300,⁴¹ Itáliából az Alpok régióból Kr. e. 3600-3000, Skandináviából pedig Kr. e. 3000 körülről, valamint az első igába fogott állatábrázolások a lengyelországi Býtyn lelőhelyről⁴² (lásd I. tábla 1. kép). A rézplasztikát az előkerült réz lapos baltákkal Kr. e. 3500 körülre keltezték. A szarvasmarhák szarvcsapjain megfigyelhető deformációk (pl. Schalkenburg lelőhelyen) is az állatok vonóerejének kihasználására utalnak.⁴³

A juh gyapjának felhasználását Franciaországból és Németországból (Wiepenkathen, kö-tör tokja), Svájcban (Kr. e. 2800 k.) szenesedett, illetve mocsári környezetben fennmaradt textilmaradványok igazolják, amelyek ugyancsak Kr. e. 3. évezredtől kezdődve jelennek meg. A nyugat-európai textilmaradványok alapján valószínűsíthető, hogy a kora bronzkor idején a viseletben a gyapjú kiszorítja a lent.⁴⁴ Az archeozoológiai vizsgálatok szerint a gyapjas juhok a késő neolitikumban/késő rézkorban jelennek meg, de lehetséges, hogy kezdetben a nemezelés, nem pedig a gyapjúrostok készítése játszotta az elsődleges szerepet. A gyapjú feldolgozásának közvetett bizonyítékai a szövőszéknehezékek és az orsógombok.⁴⁵ Svájc területén a kutatók szerint a kónikus orsógombokat len, a laposakat gyapjú feldolgozására használhatták.⁴⁶

A tejgazdálkodás esetén Sherratt is valószínűsíti, hogy még az Uruk kontextusból származó ábrázolások megjelenése előtt megkezdődött,⁴⁷ valamint, hogy több régióban kifejlődhetett egyidejűleg. (Erre utalnak többek között a vonaldíszes kultúrkörből származó,

³⁹ MARCINIÁK (2011) 117.

⁴⁰ Uo. 118.

⁴¹ SHERRATT (1997) 200.

⁴² Uo. 201.

⁴³ SHERRATT (1997) 202.

⁴⁴ Uo. 203.

⁴⁵ MILISAUSKAS (ed.) (2011₂) 303.

⁴⁶ Uo. 304.

⁴⁷ SHERRATT (1997) 205.

sajtpréseknak meghatározott sziták).⁴⁸ Tejfogyasztásra az állatcsontanyagban a maturus korú nőstényállatok csontjainak túlsúlyából is lehet következtetni.⁴⁹ A levantei partvidék déli részéről ugyancsak a Kr. e. 4. évezredből származó számár és kosszobrok hátán folyadék tárolására alkalmas edények láthatók (lásd I. tábla 2. kép). Az agyagplasztikák a Ghassuliai kultúrához köthetők, amely palesztinai jelenlétét női szobrok bizonyítják: előkerült egy ülő nőszobor is, fején vajköpülő edénynek meghatározott kerámiával⁵⁰ (lásd I. tábla 3. kép). (Az ún. „halbárka” alakú edényforma a badeni komplexum területén is elterjedt). Sherratt szerint a laktózintolerancia is igazolja, hogy a tejfogyasztás csak a második domesztikációs hullámban terjedt el, ugyanis – ha a házasítást követően azonnal elkezdtek volna fogyasztani a tejet és származékait – akkor az emberi szervezetben nagyobb mértékű laktóztolerancia alakult volna ki, mely a jelenleginél a populáció jóval szélesebb rétegére kiterjedne (Mediterrán és az afrikai országokban mai napig magas a laktózérzékenyek aránya). A közel-keleti sivatagi területeken valamint Nyugat-Európában azonban az allergén anyaggal szemben nagymértékű tolerancia alakult ki, előbbi helyszínen talán az eltartható táplálék, utóbbi régiókban pedig a napsütéses órák csekély számával magyarázható. (A tejben található kalcium ugyanis segíti a D vitamin beépülését a csontokba).⁵¹ A tejfogyasztást az állatcsontanyagból kikövetkeztethető leölési minták mellett a kerámiákban található maradványokon végzett lipidelemzéssel is ki lehet mutatni. Ennek segítségével bizonyították, hogy Északnyugat-Anatóliában, a termékeny félhold területén már a Kr. e. 7. évezredben fogyasztottak tejszármazékokat, azaz a domesztikációval egyidejűleg.⁵² Közép-Kelet Európában azonos módszerrel (a kerámiákban előforduló szerves maradványok analízisével) mutatták ki a tejfogyasztást a Körös kultúra lelőhelyén, Ecseghalván, amely Kr. e. 5800-5700-ra keltezhető.⁵³

Sherratt teóriáját a másodlagos termékek megjelenésének forradalmi jellegére vonatkozóan számos kritika érte. Chapmant követően⁵⁴ Marciniak is megfogalmazta Çatal Höyük lelőhely kapcsán, ahol a szarvasmarha a korai megtelepedési fázisban elsősorban a lakomákon játszott fontos szerepet, valamint a bucraniák alapján szakrális jelentőséggel bírt.⁵⁵ A késő neolitikumban azonban az állatcsontok elemzése során az életkor és a nem is arra utal,

⁴⁸ SHERRATT (1997) 206.

⁴⁹ Uo. 205.

⁵⁰ Uo. 206.

⁵¹ Uo. 208.

⁵² EVERSLED et. al. (2008) 530.

⁵³ CRAIG (et al.) (2005) 883.

⁵⁴ CHAPMAN (1982) 107–122.

⁵⁵ MARCINIÁK (2011) 121.

hogy a másodlagos termékeikért is tenyésztették őket.⁵⁶ Hodder szerint ez a közép-anatóliai jelenség arra utal, hogy az állatokat először szimbolikusan domesztikálták.⁵⁷

Greenfield ugyanakkor az Észak-Balkán vizsgálata során a Kr. e. 4500-1000 körüli időszakból nem találta meg a leletanyagban a másodlagos termékek forradalmára jellemző mintákat (gyapjas juh, szarvasmarha, ló szerepének növekedése), sőt éppen ellenkezőleg, a szarvasmarha csontok száma csökkenést mutatott.⁵⁸ Mindez azonban talán csak egy más jellegű pásztorkodási stratégiára utal.⁵⁹

Bogucki a másodlagos termék kifejezés használatát kifogásolja, szerinte ugyanis ezzel a kutatók az állatokat „halott” produktumokként kezelik, nem pedig élő tőkeként, holott a másodlagos források kiaknázásánál az állatok életben tartása a fontos. Ő is felhívja a figyelmet arra, hogy pl. a tejgazdálkodás már korábban is jellemző, elismeri azonban, hogy az állatok új típusú kihasználása a vizsgált időszakban válik intenzívebbé.⁶⁰

Az állatok másodlagos javainak kiaknázása tehát valószínűleg nem forradalomszerűen, a késő neolitikumban/késő rézkorban jelentkezett, egyes régiókban bizonyos források kihasználása már korábban megkezdődött. Nem kétséges azonban, hogy intenzívvé csak a vizsgált időszakban vált, a gazdaságban és a társadalmi szférában is ekkor éreztette fokozottabban a hatását. Releváns tehát a Kárpát-medence tekintetében is a késő rézkorban vizsgálni az állatáldozatok és a másodlagos termékeikért tenyésztett állatok kapcsolatát.

Késő rézkori véres áldozatok Közép-Európában

A vizsgált időszakban Közép-Európa szinte minden kultúrájában, területi csoportjában jelen vannak a véres áldozatok (pl. tölcséresszájú edények népe, Baden, Bernburg, Walternienburg, Elba-Havel, Vučedol, Kostolac, utoljára zsinédíszes edények népénél stb.)⁶¹ A legtöbb, elsősorban tömeges marhatemetkezés a gömbamforás kultúrához köthető.⁶² Még az egyes kultúrákon belül sem mutatható ki azonban rendszer az állatok nemében, életkorában, vagy abban, hogy mely testrészeit helyezik a gödörbe. A fiatal egyedek feláldozását általában zsengeáldozatnak tartják, amely termékenységi és egyben agrárrítusokhoz kötődik. Amikor az egész állat a sírba kerül, de a testet a testtájak figyelembe

⁵⁶ MARCINIÁK (2011) 122.

⁵⁷ Uo. 121.

⁵⁸ Uo. 123.

⁵⁹ Uo. 124.

⁶⁰ BOGUCKI (1993) 492.

⁶¹ HORVÁTH T. (2010) 10.

⁶² MILISAUSKAS (ed.) (2011₂) 312.

vételével felhasítják, abból totemisztikus képzetekre szokás következtetni. A bizonytalan értelmezéseken túl azonban összeköti ezeket az, hogy a kora és középső rézkorban jellemző családi áldozatokkal szemben, itt minden esetben közösségi rítust (és ehhez kapcsolódó szervezést, „adminisztrációt”) kell feltételezni.⁶³ Általános jelenség továbbá az is, hogy az előző időszakokhoz képest, de a bolerázi fázishoz képest is megnő az áldozatok száma, valamint gyakoribbá válik az egész állat gödörbe helyezése.⁶⁴ A jelenséget talán a Boleráz/Baden váltásra tehető klímaromlás okozhatta (átmenet az atlantiból a szubboreálisba), melynek eredményeképpen csökkent a napsütéses órák száma, miközben azonban az UV-sugárzás és a csapadék mennyisége növekedett.⁶⁵ A klímaromlásra a vízszint emelkedése is utal, melynek eredményeképpen a badeni kultúra lakossága pl. a Balaton környékén magasabb löszhátakra húzódott.⁶⁶ A kedvezőtlenebb időjárási viszonyok kapcsán az emberek talán a „természetfeletti” jóindulatának megnyerését, vagy annak befolyásolását próbálták elérni a fokozottabb áldozatbemutatással. Balatonkeresztúr-Réti-dűlőn végzett környezeti rekonstrukciós vizsgálatok azonban kimutatták, hogy a klímaromlás csak az átmeneti időszakban (Baden IIA) rövid ideig tartott, a klasszikus badeni fázisokat már ismét melegebb, szárazabb időjárás jellemezte.⁶⁷ Ettől függetlenül az állatáldozatok száma nem csökkent, nem lehet őket tehát kizárólag éghajlati viszonyok változására adott válaszként magyarázni.

Áldozat, temetkezés, vagy melléklet?

Az emberhez kapcsolódó állatvázak kapcsán Gabalówna és Behrens is azt emeli ki, hogy ilyenkor az ember és az állat hasonló rítusokon megy keresztül, hasonló tájolásuk, mellékleteik, valamint mindkettő „szent” állapotban van.⁶⁸ Az állatokat többféle indokból temethették a halott mellé: rangjelző szerepet tölthetnek be (társadalmi ok), társként szolgálhatnak a túlvilágon vagy a következő életben (vallási ok), a hozzátartozók esetleg az elhunyt kedvenc állatát is mellé helyezhették, akár kibékítő szándékkal is (érzelmi ok).⁶⁹ Ha részleges állatváz jelenik meg a temetkezésben, akkor ételmellékletre, húsáldozatra következtethetünk. Több rétegben előkerült több állat és ember váza esetén pedig tömeges, és/vagy többször elvégzett rítusnak lehetünk szemtanúi. A tűz nyomai, az állat életkora,

⁶³ HORVÁTH T. (2010) 12.

⁶⁴ Uo. 18.

⁶⁵ Uo. 19.

⁶⁶ HORVÁTH T. (2012) 21.

⁶⁷ Uo. 22.

⁶⁸ POLLEX (1999) 542.

⁶⁹ Uo. 544.

mellékletei és esetlegesen különleges kezelésben részesítése is segíthet eldönteni, hogy áldozatról vagy mellékletről lehet szó.⁷⁰

Az embertől független állatvázak esetén totemisztikus elképzelések nyilvánulhatnak meg, (totemállatok), vagy a valamilyen oknál fogva tisztelt, félt állatokat temetik el.⁷¹ Ez esetben állattemetkezésekről beszélhetünk, értelmezhetők azonban isteneknek bemutatott áldozatként is. Ha egy gödörben több áldozathoz tartozó váz kerül elő, akkor felhalmozásról, rituális lakomáról is szó lehet.⁷² Struhár a gödörben talált teljes állatvázak kapcsán különbséget tesz közöttük, hogy elhullt állatokról, esetleg a fogyasztásra nem alkalmas egyedek likvidálásáról, vagy áldozatról van-e szó, amelyet ő a közösség „irracionalis viselkedésének” nevez.⁷³ Hogy a rítusok mennyire tekinthetők racionális vagy irracionális viselkedésnek, arról már korábban volt szó, most csak annyit jegyeznek meg, hogy az áldozatok a rézkori lakosság számára racionális „gazdasági befektetések” lehettek, amelyért cserébe a „természetfelettitől” ellenszolgáltatást vártak. Behrens szerint gazdasági jellegű megfontolások játszottak szerepet az áldozati állat fajának kiválasztásakor is, szerinte a kutya például a sokkal értékesebb szarvasmarhát hivatott helyettesíteni.⁷⁴ Véres áldozatot helyettesítő, vagy pótdáldozatok lehettek az antropomorf és zoomorf edények, plasztikák is.

A Kárpát-medence késő rézkori állatáldozatai

A következő néhány fejezetben a Kárpát-medence késő rézkori áldozati gödreiben felbukkanó állatok fajonkénti áttekintésére kerül sor, szem előtt tartva a fő kérdést, hogy megegyeznek-e azokkal, amelyeknek másodlagos forrásait is kiaknázták. Minden fajnál igyekszem szétválasztani a temetőben illetve a telepeken megfigyelt áldozatokat, ezeken a fő kategóriákon belül pedig a leletanyagot és a lelőköörülményeket azonos szempontok alapján vizsgálni. A késő rézkori állatáldozati lelőhelyek összegyűjtésénél (lásd. Függelék: Katalógus) a következő aspektusok kerültek előtérbe: a gödör mérete, betöltése, megfigyelhető jelenségek, a váz faja, neme és életkora, fekvése, tájolása, állat esetleges mellékletei, datálás. Továbbá mindenütt adtam egy rövid leírást az objektumról, amelyben általában az előkerült váz melletti egyéb részleges állatvázak, illetve a csontokon megjelenő esetleges elváltozások szerepelnek. A lelőhelyek állatcsontanyagának részletes

⁷⁰ POLLEX (1999) 542.

⁷¹ Uo. 544.

⁷² HORVÁTH T. (2006) 113.

⁷³ HORVÁTH T. (2012) 163.

⁷⁴ POLLEX (1999) 544.

dokumentációja számos alkalommal nem állt rendelkezésre, ezért ritka kivételnek számítanak azok az esetek, ahol minden szempont vizsgálható volt. Ugyanakkor az adatok mennyisége lehetővé teszi néhány előzetes következtetés levonását.

I. Szarvasmarha

Közép-Európában a szarvasmarha temetkezések a kutyával és a lóval szemben, csak az őskor bizonyos időszakában fordulnak elő, és úgy tűnik, hogy általában kevésbé kötődnek emberi temetkezésekhez.⁷⁵ Kujáviai lelőhelyek alapján kimutatható, hogy a gömbamforás kultúrában magas a szarvasmarha temetkezések száma, de az állatcsontanyagban összességében megfigyelhető arányuk kisebb, mint a környező területeken. Az, hogy nem a hasznosított állatok arányát tükrözik az áldozatok, talán éppen a különleges bánásmódra utal.⁷⁶ A badeni időszakban a Kárpát-medencében ugyanakkor magas az arányuk a teljes csontanyagon belül is, bár Kr. e. 3500-tól fokozatosan csökken a jelentősége a sertés javára.⁷⁷

A szarvasmarha tejét, húsát, velőjét közvetlenül fogyaszthatták, szarvából, csontjából fegyvereket és eszközöket, bőréből ruhákat készíthettek, trágyájával tüzelhettek. Mindezeknél jelentősebb azonban erejének kihasználása, amely az igavonásban, ez ekés földművelésben, valamint a szállításban, kocsizásban nyilvánul meg.⁷⁸ A jelenség nem választható el a kerék (először négykerekű, majd kétkerekű járművek) megjelenésétől, amely ugyancsak a késő neolitikumra/késő rézkorra tehető. S. Pigott, G. V. Childe és A. Sherratt szerint a kerék a Közel-Keletről terjedt el a Balkánra és onnan Európába, Häusler és Vosteen azonban a helyi fejlődést támogatják.⁷⁹ A Kr. e. 3. évezred első harmadára datálható fa kerekek Németországban, Dániában, Svájcban kerültek elő,⁸⁰ az első tényleges kocsik pedig a Yamnaya kultúra területéről, és a Don, Dnyeper vidékéről származnak. Húsz méteres keréknyomok kerültek elő a tölcséres szájú edények kultúrájának Flintbek lelőhelyén.⁸¹ Kocsimodellek Kelet-Közép és Észak-Európában már a középső neolitikumból ismertek, de nagyobb mértékben csak a késő neolitikumban/késő rézkorban fordulnak elő pl. Budakalász, Szigetszentmiklós, Boglárlelle lelőhelyekről, (ahol azonban az állatprotomé letört). Kocsi alakú edény Radosináról ismert.⁸² A négykerekű kocsit, vizet, növényeket ábrázoló bronocicei

⁷⁵ POLLEX (1999) 546.

⁷⁶ Uo. 547.

⁷⁷ HORVÁTH T. (2010) 9.

⁷⁸ HORVÁTH T. (2006) 124.

⁷⁹ MILISAUSKAS (ed.) (2011₂) 298.

⁸⁰ Uo. 302.

⁸¹ Uo. 301.

⁸² Uo. 303.

edény még inkább a középső neolitikumra datálható, a tölcséresszájú edények kultúrájához köthető. Pollex az ábrázolást napkerék szimbólum, a napisten megnyilvánulásaként értelmezi, amelyhez a szarvasmarha is kötődik (napkerék vontatása?) (lásd I. tábla 4. kép). A napszimbólumok megjelennek ugyanis a tölcséresszájú edények kultúrájának agyaglemezein, valamint gömbamforás „népesség” borostyánlemezein is, utóbbi esetben a temetkezésekben szarvasmarha is előfordult.⁸³

A Közép-Európa szerte megjelenő páros szarvasmarha-temetkezéseket (lásd 3. 4. ábra) ezek alapján megpróbálták (pl. Döhle és Stahlhofen) a kocsizással összekötni, kocsitemetkezésként értelmezni. (A jelenség széleskörű elterjedésének több oka lehet, talán multikulturálisnak tekinthető, vagy az azonos életkörülmények miatt alakult ki véletlenszerűen, kulturális asszimiláció következménye, esetleg a tölcséresszájú edények kultúrájának továbbélő eleme).⁸⁴ A régészeti adatok azonban nem igazolják a hipotézist: kocsira utaló nyom ugyanis nem került elő, a gödrök mérete amúgy is túl kicsi lenne ehhez, nincs továbbá közvetlen kapcsolat az állat és embertemetkezések között, azaz a feltételezett kocsi tulajdonosa sem került elő.⁸⁵ Fontos az állatok neme is a közös munka esetén, pl. kocsizáshoz a két ökör az ideális, a kettős szarvasmarha temetkezésekben azonban a tehén, borjú párosítás a leggyakoribb.⁸⁶

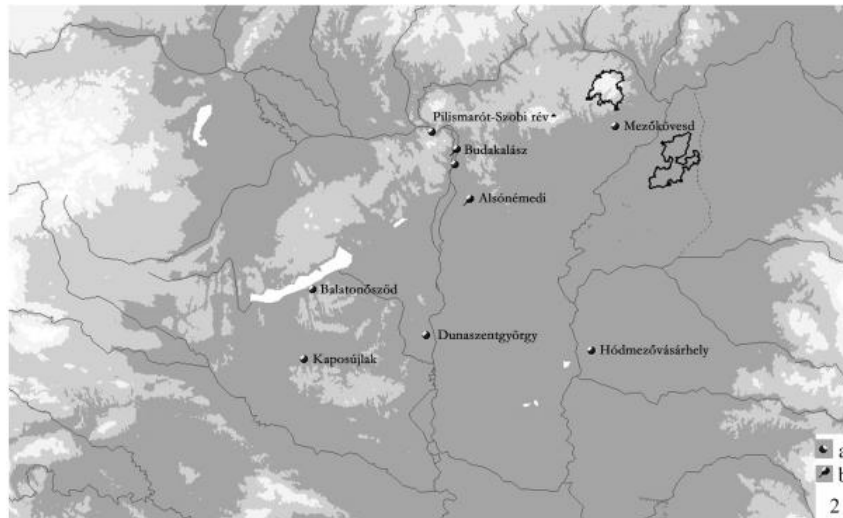

⁸³ POLLEX (1999) 548.

⁸⁴ HORVÁTH T. (2006) 12.

⁸⁵ POLLEX (1999) 545.

⁸⁶ Uo. 546.

3. 4. ábra: Páros szarvasmarha-temetkezések Európában és Magyarországon Kr. e. 3500-2500 között telepekről és temetőkből

Horváth T. (2010) 5. kép nyomán

Az állatcsontokon előforduló deformációk ugyanakkor bizonyítják, hogy a szarvasmarha igavonó erejét kihasználták. Bogucki fejtette ki azt, hogy a szarvasmarhákat egyébként sem lett volna érdemes kizárólag a húsupért tartani, négy éves korukra fejlődnek ki ugyanis teljesen, ekkor érik el a maximális húsmennyiséget. A szarvasmarhákval kapcsolatban hosszabb időtávlatokban gondolkodhattak, mint a kiskérődzők vagy a sertés esetén. A hímeket három-négy éves koruktól kezdve szállító erejükért, a nőstényeket tejükért tarthatták.⁸⁷ Az igavonásra használt állatokat 3-4 éves kor körül kasztrálhatták, utána teljesen kifejlett korukban képezték ki őket.⁸⁸

Badeni temetőben az alábbi lelőhelyeken fordult elő emberrel közös szarvasmarha temetkezés: Alsónémedi 3.⁸⁹ és 28. sír,⁹⁰ Baja-Dózsa György utca,⁹¹ Budakalász 3. sír⁹² (lásd II. tábla 1. kép), valamint Hódmezővásárhely-Bodzáspart.⁹³ Szimpla, illetve kettős embertemetkezések mellett több alkalommal kettős szarvasmarha temetkezés figyelhető meg, méghozzá a kifejlett állat és borjú párosítás. Az ember nélküli kettős szarvasmarha temetkezések esetén is ez a kombináció fordul elő leggyakrabban: pl. Budapest-

⁸⁷ BOGUCKI (1993) 497.

⁸⁸ POPKIN (2011) 4.

⁸⁹ KOREK (1951) 38.

⁹⁰ Uo. 39.

⁹¹ VÖRÖS (1985) 18.

⁹² BONDÁR-RACZKY 2009. 33.

⁹³ BANNER (1956) 206.

Káposztásmegyer-Farkaserdő 30. sír.⁹⁴ Korábban már utaltam arra a jelenségre, hogy a bolerázi időszakból gyakoribbak a részleges állattemetkezések: Kétegyházán a 4. tűzhely fölött fordult elő egy gerincoszlop fej és végtagok nélkül,⁹⁵ Balatonlelle-Felső-Gamász lelőhelyen pedig két szarvasmarha koponyát helyeztek az ember mellé.⁹⁶ Fektetés, tájolás tekintetében nem lehet szabályszerűségeket megfigyelni, néha erősen zsugorított pozícióban, máskor nyújtva, akár a gödör falának támasztva helyezték el őket. Előforduló mellékletek a kerámiatöredékek, köpengék, orsógombok, örlőkő. Csonkítás nyomát figyelték meg Budapest-Káposztásmegyer-Farkaserdő 30. sírban, ahol az állat gerincét több helyen eltörték, szarvait levágták, koponyáját bezúzták. Letaglózás nyoma ugyanezen temető 37. és 49. sírjában is megjelent.⁹⁷ Életkor és nem tekintetében (a meghatározott csontanyag alapján) elmondható, hogy leggyakoribb a 2-4 éves életkor közötti tehén.

Telepeken is előfordul a szarvasmarha emberrel és más állatokkal közösen is, gyakran többszintű áldozati gödrökben (elsősorban Balatonőszöd lelőhelyen), de teleptemetkezésnek tűnő embertemetkezések mellett mellékletként/áldozatként is (további állatcsontokkal együtt). (pl. Balatonőszöd-Temetői dűlő 1106. gödör,⁹⁸ Kaposújlak-Várdomb dűlő 439. gödör,⁹⁹ Orosháza-Bónum,¹⁰⁰ Pécs-Hőerőmű 3. 9. gödör,¹⁰¹ Pilismarót-Szobi rév 380. gödör).¹⁰² A többretegű áldozati gödröket gyakran a tűz jelenléte, hamus betöltés, valamint más állatok (sertés, kutya és kiskérődzők) részleges vázai jellemzik. Legjellegzetesebb példa erre a Balatonőszöd-Temetői dűlő 1612. gödör, ahol hat szinten kerültek elő ember és állatvázak¹⁰³ (lásd II. tábla 2. kép). A legtöbb jelenség a klasszikus badeni időszakra datálható. Bolerázi kontextusban Balatonőszöd lelőhelyen fordultak elő, de Horváth Tünde szerint ezek az objektumok is badeni hatásról árulkodnak.¹⁰⁴ (Szerinte Balatonőszödon a bolerázi és a badeni település egy ideig párhuzamosan létezett egymás mellett, elkülönülve, de érintkezve, olykor talán konfliktusba is kerülve egymással).¹⁰⁵ A magányos szarvasmarha temetkezésekre is vonatkoztatja az előbbi állítást. A nem mellett az életkor is változatosságot mutat, 8-10 hónapos borjúk, 1-1,5 éves, 2,5-3 éves, valamint adultusnak meghatározott egyedek fordultak

⁹⁴ HORVÁTH T. (2006) 122.

⁹⁵ ECSEDY (1973/2.) 8.

⁹⁶ HONTI et al. (2004) 20.

⁹⁷ HORVÁTH T. (2006) 122.

⁹⁸ Uo. 109.

⁹⁹ SOMOGYI (2004) 165–166.

¹⁰⁰ VÖRÖS (1985) 18.

¹⁰¹ HORVÁTH T. (2006) 112.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ HORVÁTH T. (2006) 109

¹⁰⁴ HORVÁTH T. (2012) 150.

¹⁰⁵ Uo. 86.

elő. Néhány alkalommal itt is letaglózás nyomai figyelhetők meg. Egy alkalommal (Balatonőszöd-Temetői dűlő 2635. gödör) őstulok szarvcsapja és agykoponyája is előkerült az emberi temetkezés mellett a bolerázi településterületről.¹⁰⁶

Telepeken önállóan, teljes vázak tekintetében a szarvasmarha fordult elő legnagyobb számban. A gödrökben gyakran megfigyelhetők voltak tűznyomok, átégett agyagtömbök, kalcinált csontok, valamint faszenes, hamus betöltés. A csontokon megjelenő tűznyomok sokszor csak felületi pörkölések, amely talán a rítus része lehetett.¹⁰⁷ Mivel telepeken nagyszámban előfordultak önálló szarvasmarhavázak áldozati gödrökben (legtöbb Balatonőszödon), ezért ebben a kategóriában már bátrabban lehet következtetéseket levonni a leölési életkor és a nemek között. A bikákat leggyakrabban juvenilis/subadultus korban, a teheneket subadultus/adultus korban ölték le. A nagyon fiatal egyedek esetén (foetus, infans) zsengeáldozatra lehet következtetni.¹⁰⁸

Nagy változatosságot mutat a leölés módja is: állkapocssérülések (Balatonőszöd-Temetői dűlő 1841. gödör),¹⁰⁹ nyak eltörése, szúrt seb a lapockán (Pilismarót-Szobi rév 315.),¹¹⁰ koponya bezúzása (Szeghalom-Dióér,¹¹¹ Szigetcsép-Tangazdaság 34/B)¹¹² (lásd II. tábla 3. kép) amely kőbaltával történhetett. Néha azonban csak elkábították vele az állatot. A leölés után kivérezgették, esetleg nyúzták, feldarabolhatták, fogyasztási vagy rituális célból.¹¹³ Ezt a gerinccsigolyákon, vagy a végtagizületeken megfigyelhető vágásnyomok igazolhatják (pl. Andocs-Nagyoldipusztá 4. gödör,¹¹⁴ Hódmezővásárhely-Bodzáspart Banga tanya 4. gödör).¹¹⁵ A szarvat már az állatok életében eltávolíthatták (Andocs-Nagyoldipusztá 4. gödör,¹¹⁶ Hódmezővásárhely-Bodzáspart Banga tanya 4. gödör,¹¹⁷ Pilismarót-Szobi rév 190. 197.¹¹⁸ és 504. gödör),¹¹⁹ ettől ugyanis egyrészt kezelebbé vált az állat, másrészt a levágott szarvat tárolásra használhatták. Posztmortem csonkításra utalhat a nyakról levágott fej, amelyet két esetben, Budapest-Medve utca és Üllő lelőhelyeken figyeltek meg.¹²⁰ További

¹⁰⁶ HORVÁTH T. (2006) 111–112.

¹⁰⁷ HORVÁTH T. (2012) 153.

¹⁰⁸ Uo. 149.

¹⁰⁹ HORVÁTH T. (2006) 120.

¹¹⁰ Uo. 123.

¹¹¹ VÖRÖS (1985) 18.

¹¹² KÖREK (1984) 15.

¹¹³ HORVÁTH T. (2012) 153.

¹¹⁴ HORVÁTH T. (2006) 122.

¹¹⁵ BANNER (1956) 81.

¹¹⁶ lásd. 112. jegyzet

¹¹⁷ lásd. 113. jegyzet

¹¹⁸ VÖRÖS (1979) 21–25.

¹¹⁹ HORVÁTH T. (2006) 123.

¹²⁰ VÖRÖS (2012) 331.

érdekes jelenség, hogy a szarvasmarha csigolyáit és mandibuláit egy edényben helyezhették el a lábszáraiban.

Iga okozta szarvcsapdeformáció a Kárpát-medencében a balatonöszödi korábban már említett 1612. áldozati gödör 6. szintjén talált szarvasmarha esetén fordult elő.¹²¹ A szarvcsapdeformációk mellett Délnyugat-Szlovákiában Svodín lelőhelyen (lásd II. tábla 4. kép) kettős szarvasmarha-temetkezés (bika és ökör) esetén az állatok ágyékcsigolyáinak, és a keresztcsontjainak környékén jelentek meg elváltozások,¹²² amelyek elemzése alapján még azt is rekonstruálni tudták, hogy az egyes állatokat melyik oldalra fogták be.¹²³ Páros marhatemetkezés egyébként Balatonöszöd-Temetői dűlő 1856. gödörben is előfordult. (Sertéssel közös pedig az 1795. gödörben).¹²⁴

A fektetés módja a korábbiakhoz hasonlóan változatos, Balatonöszödon azonban lehetőség nyílt az embertemetkezésekkel való összehasonlításra, amelyből azt a következtetést vonták le, hogy hasonló vonások, minták azokban is megvannak, ezért talán a szarvasmarha az emberáldozat helyettesítésére szolgálhatott.¹²⁵ A Baden IV időszakra vonatkozóan Horváth Tünde megállapítja, hogy a leölés közvetlenül a gödör mellett történhetett, ahova aztán „berogyasztották” őket. Erre utal, hogy a lábak szétvetve, „békapózban” vannak, a csánkízületek hiányoznak.¹²⁶ Balatonöszödon kívül Pilismarót-Szobi rév 327. és 504. gödrökben,¹²⁷ valamint Üllő-Gulyalegelő lelőhelyen is előfordult a jelenség.¹²⁸

A szarvasmarha teljes (vagy esetenként részleges, töredékes) vázán kívül más állatok csontjai is előfordultak (nem feltétlenül egy szinten a szarvasmarháéval), amely arra utalhat, hogy az elsődleges, fő áldozatot lakoma kísérelte,¹²⁹ amelyből bizonyos részeket kisebb áldozatként ugyancsak felajánlották.

Az állatcsontanyag elemzése során Szigetcsép-Tangazdaság, Tahitótfalu-Váci rév, Balatonöszöd-Temetői dűlő, Andocs-Nagyoldipusztá lelőhelyeken marmagasság és a koponya, szarvcsap alapján meghatározták, hogy a rövidszarvú brachyceros (korábban alacsony testmagassággal jellemezték) és a széles homlokú frontosus típus fordult elő a késő rézkorban, amelyet korábban nagyobb magasságával határoztak meg, primigenus elnevezéssel

¹²¹ HORVÁTH T. (2006) 110.

¹²² FABIŠ (2005) 58.

¹²³ Uo. 62.

¹²⁴ HORVÁTH T. (2012) 150.

¹²⁵ Uo. 153.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ HORVÁTH T. (2006) 123.

¹²⁸ VÖRÖS (1985) 18.

¹²⁹ HORVÁTH T. (2012) 154.

láttak el. A két típus jelenléte azonban valószínűleg nem leszármazásbeli különbségekre, hanem nemi dimorfizmusra vezethető vissza.¹³⁰

Mellékletek nagy számban kerültek elő, kerámiatöredékek (mericék, tálak, kétosztatú tálak, fazekak, talpas kelyhek, halbárka alakú edények), csiszolt kőeszközök (balták), pattintott pengék, háromszög alakú pattintott nyílhegyek, sarlóbetétek, csonteszközök, festékrögök, orsógombok formájában. A felsorolt mellékletek közül a kerámiák egy része bizonyíthatóan szertartási edény lehetett. Nem kérdéses a szimbolikus értelmezés Kaposújlak-Várdomb-dűlő 239. gödör esetében, ahol egy ún. kebles edényt, és egy ujjacskaszerű dísszel ellátott fazekat helyeztek a szarvasmarhaváz mellé.¹³¹

Balatonőszöd kapcsán az állatok életkorából, születési periódusaiból kiszámolták, hogy az év őszi/téli időszakában volt leggyakoribb az állatok leölése, ezt követte a nyári, legritkábban pedig a tavaszi évszakban fordult elő.¹³²

A leíratakból levonható az a következtetés, hogy a szarvasmarha szerepe, a hozzá kapcsolódó képzetek igen sokrétűek lehettek. Igavonó erejük miatt vitathatatlan gazdasági jelentőséggel bírnak, Bogucki egészen addig elmegy, hogy a szarvasmarhák tenyésztése és kihasználásuk mértéke egyik alapjául szolgált a társadalmi differenciálódásnak. Egyesek nagyobb sikerrel, több szarvasmarhát tudtak felhalmozni és hatékonyan kihasználni (azért alapvetően kisszámú csordákról beszélhetünk, maximum tíz szarvasmarhával), mások kevésbé sikeresek voltak ebben, kölcsönkérésre szorultak, amely függési viszonyt hozhatott létre.¹³³ A gazdasági aspektushoz tartozik az is, hogy nagy értéket képviselnek, ezért áldozati állatként is értékesnek tartották őket. Embertemetkezések mellékleteként a személy számára presztízszt is jelenthettek.

II. Kiskérődzők

A kiskérődzők (juh és kecske) csontjai nagyobb mennyiségben fordulnak elő az állatcsontanyagban, mint a szarvasmarháké, ugyanakkor megvizsgálva az egyes háziállatok által biztosított húsmennyiséget, látható, hogy ez a szám a kiskérődzők esetében a legkisebb (szarvasmarha: 250 kg, sertés: 40 kg, juh, kecske: 25 kg).¹³⁴ Ezenfelül, bár még mindig meghatározóak, számuk is folyamatos csökkenést mutat a neolitikum és a rézkor folyamán a kora neolitikumhoz képest, amikor a legmeghatározóbb szereppel bírtak. Jelentőségük

¹³⁰ HORVÁTH T. (2012) 152.

¹³¹ SOMOGYI (2004) 165.

¹³² HORVÁTH T. (2012) 150.

¹³³ BOGUCKI (1993) 500.

¹³⁴ HORVÁTH T. (2012) 156.

csökkenését többféleképpen próbálták magyarázni: Bökönyi Sándor hangsúlyozta, hogy a Kárpát-medence környezeti viszonyai nem alkalmasak a kiskérődzők tenyésztésére, valamint hogy nincs jelen az őshonos vad faj.¹³⁵ Az őskorban a természetes szaporulat ugyanis nem volt elegendő, ki kellett egészíteni domesztikálható vad fajokkal. Őstulok és vaddisznó, azonban előfordult a Kárpát-medencében, ezért vette át a szarvasmarha a vezető szerepet. Az archeozoológiai vizsgálatok mára ezt az elméletet megcáfolták.¹³⁶ Az előbbi indokkal (nem megfelelő klimatikus viszonyok) pedig már csak azért sem lehet egyetérteni, mert a kiskérődzők, különösen a kecske kiválóan tud alkalmazkodni a természeti környezethez, valamint csekély igényei vannak.

A kiskérődzőket tejükért, bőrükért tarthatták, szarvcsapjaikból és csontjaikból eszközöket készíthettek, trágyájukat tüzelésre, tapasztásra használhatták. A juh esetében a sor a gyapjú felhasználásával is kiegészül.¹³⁷

A késő rézkorban nagyobb testű, valamint kisméretű tőzeg,- és rézjuhok jellemzőek, szarvatlan, csökevényes, illetve szarvas egyedek, amelyek nagy, sarló alakú, vékony szarvcsapja a korábbi fajtáktól és a későbbi kora bronzkori juhoktól is nagymértékben különbözik.¹³⁸ Gyapjú felhasználását támaszthatják alá a bikónikus orsógombok, bár a korábbiakban kitértünk már rá, hogy egyesek ezt a len megmunkálásához kötik.¹³⁹ Az állatsontok vizsgálatának segítségével is követeztetni lehet az esetleges gyapjufelhasználásra, Payne „leölési modelljében” a hat évesnél idősebb állatok magas száma utal erre. Csak a húsupért történő kihasználás esetén a leölésnek ideális esetben fél és 2,5 éves kor között kell megtörténnie, tejgazdálkodás esetén pedig a nőstény állatok több mint a felének öt éves kornál idősebbnek kell lennie. A fiatal állatokat sem ölheték le ebben az esetben, ugyanis szükség volt rájuk a tejhozam biztosításához. (A tejgazdálkodás esetében a leírtak a kecskére is vonatkoznak, bár annak tejhozama kisebb, mint a juhnak).¹⁴⁰

A kecske a késő rézkori állatsontanyagban, különösen az áldozatok tekintetében csekély szerepet játszott (konyhahulladéokban is kevés), új típus jelenléte azonban kimutatható: a korábbiakhoz képest végtagjaik megrövidültek, a szarv alakja is megváltozott.¹⁴¹ Teljes váz Balatonőszöd 426. gödrökben fordult elő, valamint a szlovákiai

¹³⁵ HORVÁTH T. (2006) 125.

¹³⁶ HORVÁTH T. (2012) 155.

¹³⁷ HORVÁTH T. (2006) 126.

¹³⁸ VÖRÖS (2012) 334.

¹³⁹ MILISAUSKAS (ed.) (2011₂) 304.

¹⁴⁰ POPKIN (2011) 3.

¹⁴¹ HORVÁTH T. (2006) 126.

Sarovce lelőhelyen előkerült fiatal kiskérődző vázat is talán kecskének lehet meghatározni.¹⁴² Korábbi idősakra vonatkozóan pedig a Ludanice kultúra füzesabonyi lelőhelyen figyeltek meg kecskeáldozatot.¹⁴³

Temetőben juhváz Budapest-Káposztásmegyer-Farkaserdő lelőhelyen három esetben fordult elő, a 19. sírban hiányos, a 31. sírban teljes, a 38. sírban bolygatott formában. A 19. sírban kerámiatöredékeken kívül orsógomb is előkerült.¹⁴⁴

A telepek tekintetében a nőstények száma domináns, életkor szempontjából pedig nagyrészt adultus figyelhető meg, de jellemző a 6-8 hónapos és a subadultus is. Egymagukban ritkán jelentkezik a rítusokban, pl. Balatonőszöd-Temetői-dűlő 1431. gödörben (lásd III. tábla 1. kép), inkább tömegáldozatokban játszanak fontos szerepet. A vázak gyakran hiányosak, az is előfordul, hogy csak a koponya található a gödörben (pl. Balatonőszöd-Temetői-dűlő 10. gödörben két juhkoponya és egy kutyakoponya).¹⁴⁵ A vizsgált esetek szinte mind a klasszikus badeni idősakra datálhatóak, kivétel a gyöngyöshalász-encspusztai részleges juhváz (fiatal bárány gerincoszlopa és bordái), amelyet bolerázinak határoztak meg.¹⁴⁶ A gödrök betöltése gyakran paticsos, faszenes volt.

III. Sertés

Érdekes jelenségnek tartható, hogy a házi sertés a neolitikumban a vonaldíszes kultúra, a lengyeli kultúra idején, valamint a tölcséresszájú edények népénél csekély szereppel bírt, szinte elutasították, a Kr. e. 4. évezred közepétől azonban egyre meghatározóbbá kezdett válni a badeni csontanyagban.¹⁴⁷ A vadkanagyar és a vadkanállkapocs ugyanakkor jellemző mellékletnek számított a neolitikum és a kora rézkor idején, (majd később a bronzkorban is), amikor talán státuszszimbólumként funkcionált, esetleg totemisztikus képzeteket jeleníthetett meg.¹⁴⁸

A sertést a letelepedett életmód jelzőjeként szokták meghatározni (bár a kiskérődzők és a szarvasmarha magas száma miatt ez csak részleges lehetett), elsősorban húzáért, zsíráért, csontjáért, esetleg szaglásaért tarthatták. Eltűnteti az emberi szemetet, ezáltal azonban betegségek hordozója is.¹⁴⁹ Bogucki hangsúlyozza, hogy miután a kiskérődzőket és a

¹⁴² SZ. KÁLLAY (1988) 39.

¹⁴³ Uo. 25.

¹⁴⁴ HORVÁTH T. (2006) 122.

¹⁴⁵ Uo. 126.

¹⁴⁶ VÖRÖS (1983) 39.

¹⁴⁷ HORVÁTH T. (2010) 9.

¹⁴⁸ HORVÁTH T. (2006) 128.

¹⁴⁹ Uo. 127.

szarvasmarhát másodlagos termékeikért kezdték el tartani, a sertés elsőszámú hústartalékká vált, „két lábon járó éléskamrává”, amelyet szükség esetén le lehetett ölni.¹⁵⁰ A badeni időszakban kisméretű tözegsertések jellemzőek a Kárpát-medencében, bár előfordulnak nagyméretű egyedek is.¹⁵¹

A sertés ilyen célú felhasználása azonban semmiképpen nem zárja ki azt, hogy szimbolikus jelentőséggel is bírhatott, áldozatokban is szerepet játszhatott. A szimbolikus dimenzió fokozottabb megnyilvánulása figyelhető meg a gömbamforás kultúra temetkezéseiben, ahol a sertés nem ételmellékletként, hanem a jólét, a presztízs kifejezőjeként játszott szerepet.¹⁵² A jólét, gazdagság, bőség értelmezéstől már csak egy lépésnyire van a klasszikus görög Déméter gabonaistennőhöz való kapcsolása.

A Kárpát-medence késő rézkori temető közül Budapest-Káposztásegyer-Farkaserdő,¹⁵³ valamint Mezőcsát-Hörcsögös lelőhelyekről került elő sertésváz, utóbbi esetben kettő is, melyek közül az egyik esetben csak egy koponyát találtak, de Kalicz Nándor feltételezte, hogy egy elpusztított teljes állatváz megmaradt része lehetett.¹⁵⁴ Mindhárom a klasszikus badeni időszakra keltezhető.

Telepeken ember mellett, több állattal együtt, illetve önállóan is megjelenik a sertés áldozatként értelmezhető kontextusban. Nagyon gyakoriak a fiatal egyedek, a nemet azonban annyira kevés esetben határozták meg, hogy az alapján nem lehet következtetéseket levonni. Házi sertés és vaddisznó egyaránt előfordult, utóbbi például Esztergom-Szentkirályi Duna dűlő¹⁵⁵ és Kajárpéc-Pokolfadomb lelőhelyeken.¹⁵⁶ Balatonöszöd-Temetői dűlő lelőhelyen az állatokat nagyrészt mandibula nélkül helyezték a gödörbe,¹⁵⁷ de más lelőhelyeken megfigyelhető az egész koponya hiánya (Szigetcsép-Tangazdaság),¹⁵⁸ vagy pusztán a koponya megléte pl. Csongrád-Bokros-Bokrospusztá egyéb állatcsontokkal¹⁵⁹ (lásd III. tábla 2. kép). Több esetben megfigyelhető volt, hogy a koponyát felhasították, feltehetőleg azért, hogy hozzájussanak az agyvelőhöz. A sertésvázak mellett gyakran egyéb állati vázrészek is előfordultak (legtöbb esetben kutya), ez esetben is jellemző lehetett tehát, hogy az áldozat bemutatását lakoma követte. A gödrök betöltése több esetben hamus, faszenes volt. Az állatok

¹⁵⁰ BOGUCKI (1993) 496.

¹⁵¹ HORVÁTH T. (2012) 160.

¹⁵² MILISAUSKAS (ed.) (2011₂) 314–315.

¹⁵³ HORVÁTH T. (2006) 128.

¹⁵⁴ KALICZ (1999) 68.

¹⁵⁵ HORVÁTH T. (2006) 123.

¹⁵⁶ Uo. 128.

¹⁵⁷ HORVÁTH T. (2012) 160.

¹⁵⁸ KOREK (1984) 20.

¹⁵⁹ HORVÁTH L. (2001) 44-45.

mellett sarlópenge, kőbalta, csonteszköz és kerámia mellékletet figyeltek meg, utóbbiak közül kifejezetten „szertartási” edényként meghatározhatóak is vannak Balatonőszöd-Temetői dűlő lelőhelyen. Egy kétsztrátú tál töredéke került elő az 1402. gödörből, néhány mericealj és szalagfültöredék az 1781. gödörből, valamint egy antropomorf, kulacsszerű, felfüggeszthető festett amfóra oldaltöredéke az 1794. gödörből (lásd III. tábla 3. kép). Miniatűr mérete miatt, valamint abból az okból kifolyólag, hogy egy 18-20 hónapos sertés mellett találták, valószínűsíthető, hogy zsenge áldozatról lehetett szó ebben az esetben (és talán a többi fiatal egyednél is).¹⁶⁰

A vizsgált lelőhelyek objektumai legtöbb esetben a klasszikus badeni időszakra datálhatóak (bár ez gyakran kérdéses) Csongrád-Bokros-Bokrospusztá protobolerázi,¹⁶¹ Balatonőszöd-Temetői dűlő 1769. gödre pedig elképzelhető, hogy a Baden II/A bolerázi, badeni átmeneti periódusra datálható.¹⁶²

Egy későbbi példa a sertésáldozatokra a műkénéi időszakból, Északkelet-Peloponnészoszról, Ayos Konstantinosz szentélyből ismert, amely esetben ugyancsak megfigyelhető volt, hogy fiatal, juvenilis korú állatokat áldoztak fel.¹⁶³ A sertés mellett (annál nagyobb számban) fordultak elő juh és kecskevázak, a sertés jelentősége azonban nagyobb, ugyanis egyrészt a fő kultushelyiségben ezek domináltak,¹⁶⁴ másrészt esetükben az egész váz a szentélybe került.¹⁶⁵ Hamilakis és Konsolaki szerint ez a példa azt bizonyítja, hogy ebben az esetben nem a mezőgazdasági műveléshez kapcsolódó állat volt az értékes, hanem ami többletre, felhalmozásra utal. A sertésnek ugyanis sok utódja is van. Nem állítják a szerzők, hogy ez az eset a klasszikus idők Démétér áldozatainak előfutára lenne, de azért nem szabad megfeledkezni arról, hogy egy mítosznak írásba foglalása előtt is létezhetett előzménye.¹⁶⁶

IV. Kutya

A kutya áldozati állatként való előfordulása a Kárpát-medencében neolitikus hagyományokra vezethető vissza. A lengyeli kultúra településein és temetkezéseiben teljes illetve részleges kutyaváz, emberek mellett, több állattal együtt, vagy önállóan egyaránt előfordult. Mivel a kutya a mezolitikumtól kezdve az ember társa (egymást domesztikálták tulajdonképpen), ezért a kezdetektől fogva szimbolikus képzetek társultak hozzá (isteni

¹⁶⁰ HORVÁTH T. (2012) 160.

¹⁶¹ lásd. 155. jegyzet

¹⁶² HORVÁTH T. (2006) 126.

¹⁶³ HAMILAKIS–KONSOLAKI (2004) 135.

¹⁶⁴ Uo. 141.

¹⁶⁵ Uo. 143.

¹⁶⁶ Uo. 144.

attribútum, jószág, kozmikus állat, stb.).¹⁶⁷ Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a kutyahúst fogyasztották is, amely szokással csak a bronzkorban hagytak fel. Arányuk az állatcsontanyagban a badeni objektumokban nagyobb, mint a boleráziákban.¹⁶⁸ Badeni lelőhelyeken előforduló fajták az alábbiak: kisközepes tűzegpiccek, közepes testméretű fajták, ősi juhászkutyák.¹⁶⁹

A kutya általában több állat vázával jelenik meg, egymagában, vagy mint „főáldozat” ritkán fordul elő pl. Balatonőszöd-Temetői-dűlő 1847. gödör esetében (lásd III. tábla 4. kép), embervázak mellett továbbra is jellemző. Akár 2-4 kutyaváz is lehet egy objektumban (Budapest-Lágymányos-Bocskai út, Budapest-Lenke utca), többretegű áldozati gödrök esetében pedig a legfelső szinten jelenik meg.¹⁷⁰ Kutyahús fogyasztására utalhatnak a csontokon megfigyelhető vágásnyomok, valamint az állkapocs nélküli koponyák és koponya nélküli állkapcsok. Valószínű tehát, hogy a fejet szétfeszítették, hogy agyvelőjét a sertéshez hasonlóan elfogyasszák.¹⁷¹

V. Ló

A ló másodlagos javainak (elsősorban a szállító erejének) kiaknázása, a steppei területeken a „másodlagos termékek forradalmának” alapvető komponensét alkotta. Észak-Kaukázusban Kr. e. 3500 körül, Ukrajnában Kr. e. 3000-től már biztosan előfordult a házasított ló,¹⁷² a harmadik évezred első felében jelentek meg Közel-Keleten és Európában, az Alföldre talán a gödörsíros népességgel érkezhettek, de ez régészetileg nem bizonyítható.¹⁷³ Közép-Európában a tölcséresszájú edények, majd a zsinédíszes edények kultúrájában jelen van, aztán a harangedényes komplexum Csepel-csoportjával már biztosan eljut a Kárpát-medencébe.¹⁷⁴

A badeni kultúrában azonban nagyon csekély szerepe volt, önálló áldozatként pedig biztosan meghatározható kontextusban nem is fordult elő. Balatonőszöd-Temetői-dűlő 229-230. és 497. gödrökben megsemmisült vázáról készült rajz- és fotódokumentáció alapján Vörös István lónak határozta meg őket, de ezeknek datálása is bizonytalan (előbbi késő

¹⁶⁷ HORVÁTH T. (2006) 129.

¹⁶⁸ VÖRÖS (2012) 332.

¹⁶⁹ HORVÁTH (2012) 162.

¹⁷⁰ HORVÁTH T. (2006) 129.

¹⁷¹ HORVÁTH T. (2012) 161.

¹⁷² SHERRATT (1997) 213.

¹⁷³ Uo. 215.

¹⁷⁴ Uo. 219.

klasszikus vagy kostoláci utóbbi talán bolerázi).¹⁷⁵ A közelmúltban megjelent Balatonőszöd monográfiában már nem szerepelnek. 1-1 lócsont fordult elő az 1772. és 1843. áldozati gödrökben.¹⁷⁶

Kölcsönösség ember és állat viszonyában

A dolgozat eddigi része elsősorban arra fókuszált, hogy az ember milyen módon zsákmányolja ki az állatot, hogyan teszi céljai elérésének eszközévé. Az állatok azonban nem tekinthetők passzív résztvevőnek, visszahatnak az egyénre és a társadalomra egyaránt. Az állatok alapvető szerepet játszanak az egyén és a társadalom identitásának formálásában, amire az egyik legjobb példa talán a totemisztikus képzetek. De ettől függetlenül is megfigyelhető, hogy az ember az osztályozáshoz a természetet, a növény- és állatvilágot veszi mintául.¹⁷⁷ Az identitás kialakulásában, amely diszkurzív folyamatok eredményeképpen jön létre és változik tovább, a mentális folyamatokban, valamint a mindennapi életben is fontos szerephez jutnak az állatok. Még ha kizárólag a húzáért tartanak is egy állatot, akkor is együtt élnek velük, etetni kell őket, és mivel később elfogyasztják őket, ezért bizonyos szabályok, étkezési tabuk rájuk is ugyanúgy vonatkoznak, mint az emberekre.

Az állat azonban nemcsak az élettérben osztozik az emberrel, hanem a „halotti térben” is. Az ember mellett előforduló állat melléklet, kísérő, halotti aspektussal rendelkező vagy totemállat lehet, önálló temetkezésként és áldozatként is az emberekhez hasonló bánásmódban részesül. Valószínűnek tűnik, hogy hasonló lélekképzetek kapcsolódhattak hozzájuk, újjászületés, következő élet várt rájuk, vagy a túlvilágon hasonló sors, mint az emberekre.

Következtetések

A késő rézkori Kárpát-medence életmódját a tenyésztett állatok alapján „wetland nomadism” kifejezéssel lehet illetni, amely nedves területeken létesített, nomadizáló jellegű életmódot jelent.¹⁷⁸ A kiskérődzők és a szarvasmarha ugyanis nagyszámban jelen van, a letelepedett életmódra utaló sertés szerepe ugyanakkor ugrásszerűen növekszik. A másodlagos termékeikért tartott, illetve az áldozatokban megjelenő állatok részleges átfedést

¹⁷⁵ HORVÁTH T. (2006) 129.

¹⁷⁶ HORVÁTH T. (2012) 166.

¹⁷⁷ LÉVI-STRAUSS (1966) 42.

¹⁷⁸ HORVÁTH (2006) 108.

mutatnak. A szarvasmarha és a kiskérődzők esetében mindenképpen megfigyelhető a jelenség, ugyanakkor a másodlagos termékek szempontjából jelentéktelen sertés, valamint kutya is gyakori áldozati kontextusban. A sertés esetében néhány esetben igazolható a zsengeáldozat, talán a termékenységhez is kapcsolódik, esetleg a bőségre, felhalmozásra utal. A kutya áldozati jellege a Kárpát-medencében a kora és középső rézkori előzmények folytatódása lehet.

Balatonőszöd kapcsán az ember- és állatáldozatokból, kultikusnak meghatározott tárgyakkól a társadalomra vonatkozóan néhány további következtetést is levontak. Horváth Tünde szerint az egy időben, egymás mellett létező bolerázi és badeni közösség közötti konfliktusok nyilvánulhatnak meg az áldozatokban, valamint újabb népelemek (Kostolac, Vučedol, gödörsíros) érkezése is növelheti az ellentéteket. Fel kell tenni azonban a kérdést, hogy az áldozatok a közvéleményt irányító befolyásos kör, vagy egy perifériára szorult „radikális” csoport tevékenységei-e.¹⁷⁹

Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ezek az áldozatként meghatározható jelenségek a vizsgált időszakban széles körben elterjedtek, legmarkánsabban klasszikus badeni kontextusban jelentkeznek. Bolerázi környezetben kisebb számban, gyakran részleges állatvázak fordulnak elő, kostolaci fázisban pedig csak olyan objektumokban jelennek meg, amelyek klasszikus badeni vonásokat hordoznak (pl. Szigetcsép-Tangazdaság 34/B). Véleményem szerint az állatáldozatok mögött általános képzeteket kell keresni, amelyek az ún. badenizálódás egy komponensét adják.

¹⁷⁹ HORVÁTH (2012) 235.

Függelék

Katalógus

I. Temetkezések során bemutatott állatáldozatok

I/1 Szarvasmarha

ALSÓNÉMEDI:

28. sír

- életkor: a) 6 éves tehén, b) 10-12 éves borjú
- fekvés, tájolás: a kisebb szarvasmarha a bal oldalán, a nagyobb a jobb oldalán feküdt, mindkettő kifeszített pozícióban, DNY-ÉK tájolás
- marmagasság: a) 128-132 cm b) 85-95 cm
- melléklet: fél örlőkő a nagyobb állat gerincoszlopa mellett
- leírás: férfitemetkezés dupla állattemetkezéssel
- irodalom: KOREK 1951. 39 – 40. BÖKÖNYI 1951. 72-73.

3. sír

- gödör mérete, leírása: dupla gödör
- mélység: nem megállapítható, mert kb. 40 cm földet eltávolítottak a tetejéből
- életkor: a) 8 éves tehén b) 1,25-1,5 éves borjú
- fekvés, tájolás: a) jobb oldalán feküdt b) bal oldalán végtagok behúzva
- marmagasság: a) 130-133 cm b) 120 cm
- leírás: dupla temetkezés (nő+férfi), tőlük délre két szarvasmarha egymás mellett, testük V-alakot formázott, fejük egymás felé fordulva, mindkettő valószínűleg teljes váz, rossz megtartású koponya
- irodalom: KOREK 1951. 38. BÖKÖNYI 1951. 73-74.

BAJA, DÓZSA GYÖRGY UTCA 233.

- leírás: zsugorított női csontváz mellett szarvasmarha koponya, gerincoszlop és végtagok
- irodalom: KÖHEGYI 1961. 292. VÖRÖS 1985. 18.

BALATONLELLE-FELSŐ-GAMÁSZ

- leírás: egyik sírba 2 szarvasmarhakoponyát helyeztek
- datálás: boleráz
- irodalom: HONTI (et al.) 2004. 20. BONDÁR 2007 155.

BUDAKALÁSZ:

3. sír

- gödör mérete, leírása: H: 290-320 cm, Sz: 125 cm
- mélység: 85 cm
- életkor: 8-10 hónapos borjú és egy felnőtt szarvasmarha
- fekvés, tájolás: D-É
- mellékletek (emberi temetkezések): A temetkezés: talpas tál, felső része négyszöglet keresztmetszetű a talpa háromszög, cikk-cakkdíszítés rajta, vörös festés nyoma, retusálatlan radiolarit penge, kova töredék B sír: réz ár
- leírás: 2 emberi csontvázas temetkezés és két állattemetkezés
- irodalom: BONDÁR-RACZKY 2009. 33.

BUDAPEST-KÁPOSZTÁSMEGYER-
FARKASERDŐ

30. sír

- gödör mérete, leírása
- életkor: 3 éves tehénborjú, kifejlett szarvasmarha
- fekvés, tájolás: tehénborjú: gödör keleti részén, baloldalon, tőle nyugatra szarvasmarha anatómiai rendben
- melléklet: kerámiatöredékek
- leírás: kettős szarvasmarhatemetkezés, borjú: bal mellső lábát letörték, gerincét eltörték, fej összeroppant, szarvasmarha: szarvait levágták, homlokát bezúzták
- datálás: badeni III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 122.

37. sír

- életkor: 2,5-3 éves tehén
- fekvés, tájolás: háton, fejét a gödörhöz támasztva szájnnyílással felfelé
- leírás: tehén váza, homlokát bezúzták
- irodalom: HORVÁTH 2006. 122.

49. sír

- gödör mérete, leírása: méhkas alakú gödör
- életkor: 4-5 éves tehén
- fekvés, tájolás: bal oldalán, fejét visszahajtották nyak a mar alá került,

I/2 Sertés

BUDAPEST-KÁPOSZTÁSMEGYER-
FARKASERDŐ

39. sír

- életkor: adultus
- fekvés, tájolás: jobb oldalára fektetve
- melléklet: kerámiatöredékek
- leírás: sertéscsontváz
- datálás: Baden III

fejét a jobb szarvra támasztották, mellső lábait felhúzták, hátsók nyújtva

- leírás: tehén váza, koponyáján letaglózás nyoma
- sérülés: letaglózáskor a fejére mérték
- irodalom: HORVÁTH 2006. 122.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-BODZÁSPART:

I/b

- gödör mérete, leírása
- életkor: 3,5-4 éves szarvasmarha
- fekvés, tájolás: jobb oldalán, anatómiai rendben
- leírás: szarvasmarhavázak + zsugorított gyerektemetkezés
- datálás: badeni IV
- irodalom: BANNER 1956. 206. HORVÁTH 2006. 123.

KÉTEGYHÁZA, 4. TŰZHELY FÖLÖTT

- gödör mérete, leírása: 5. halomba (Yamyana kultúra) utólag beásva 5 tűzhely
- fekvés, tájolás: háton fekvő, É-D
- leírás: szarvasmarha gerincoszlopa fej és végtagok nélkül, csontok között néhány fog is
- datálás: Cernavoda III-boleráz
- irodalom: ECSEDY 1973/2. 8. VÖRÖS 1985. 18. HORVÁTH 2006. 123.

- irodalom: HORVÁTH 2006. 128

MEZŐCSÁT-HÖRCSÖGÖS:

állattemetkezés (nincs száma)

- gödör mérete, leírása: ovális sírgödör
- mélység: 85 cm
- fekvés, tájolás: bal oldalán, zsugorítva, NY-K tájolás

- leírás: sertés
- datálás: klasszikus badeni (felette jamjana kultúra kurgánja)
- irodalom: KALICZ 1999. 68.

I/3 Kiskérődzők

BUDAPEST KÁPOSZTÁSMEGYER-
FARKASERDŐ:

19. sír

- életkor: fiatal
- melléklet: orsógomb
- leírás: hiányos juhcsontváz
- datálás: badeni II
- irodalom: HORVÁTH 2006. 126.

halom felső rétege

- leírás: állat koponya valószínűleg elpusztított állattemetkezésből
- irodalom: KALICZ 1999. 68.

31. sír

- életkor: adultus
- fekvés, tájolás: fej a váznál jóval feljebb
- melléklet: kovák, kerámiatöredékek
- leírás: teljes juhcsontváz
- irodalom: HORVÁTH 2006. 126.

38. sír

- fekvés, tájolás: gödör ÉK-i oldalán
- melléklet: kerámiatöredékek
- leírás: bolygatott juhcsontváz
- irodalom: HORVÁTH 2006. 126.

II. Telepeken bemutatott állatáldozatok

II/1 Ember+állat

BALATONŐSZÖD-TEMETŐI DÜLŐ

203. gödör

- gödör mérete, leírása: szabályos kör alakú, paticsos betöltés, 2. szint: hamus betöltés
- mélység: 50 cm
- életkor: szarvasmarha: 3-3,5 éves, juhcsontok eltérő korból, sertés: 1-2 hónapos
- fekvés, tájolás: kutyacontváz: É felé tájolva, bal oldalára fektetve
- melléklet: korsó, aljtöredékek fazekakból, amforákból
- leírás: 66. embertemetkezés mellett kutyacontváz, 2. szinten részleges embercsontváz, és állatcsontok 2.-3.

szint szarvasmarhacsontváz: gödör oldalának fektetve

- datálás: Baden IIA
- irodalom: HORVÁTH 2006. 109. HORVÁTH 2012. 109.

426. gödör

- gödör mérete, leírása
- mélység: 1. szint: 50 cm, szarvasmarhacsontváz
- életkor: 1. szint: 16-18 hónapos tehén, 4. szint: 2-2,5 éves szarvasmarha bika, 18-20 hónapos kecskebak, 3 idős juh, 3 fiatal juh
- melléklet: mericetöredék, hüvelykköröm vakaró

- leírás: 1. szint: szarvasmarhacsontváz, 2. szint: előbbi szarvasmarha koponyája és emberi vázcsontok, 3. szint: emberváz, 4. szint: kiskérődzők, ép nagy-szarvú kecskebak, nem teljes szarvasmarhacsontváz, 5. szint: zsugorított férfi, kisgyerek
- datálás: Baden II B
- irodalom: HORVÁTH 2006. 109. HORVÁTH 2012. 109.

1099. gödör

- gödör leírása: amorf, barna, pöttyös betöltés
- életkor: adultus juh, adultus szarvasmarha, 1 éves juh, 4-6 hónapos sertés, 10-12 hós sertés, subadultus kutya, 6-8 hónapos kutya, adultus őstulok, adultus gímszarvas vázrészei
- melléklet: badeni réteg: mericetöredék
- leírás: eredetileg Balaton-Lasinja korú kútaknál a badeni időszakban újramezítették, 10 emberi csontváz + állati vázrészek
- datálás: Balaton-Lasinja, késő rézkor: badeni/kostolaci?
- irodalom: HORVÁTH 2012. 111–112.

1106. gödör

- gödör mérete, leírása: hamus betöltés, kemény égett réteg
- életkor: 2 év körüli szarvasmarha, subadultus juh, 4-6 hónapos sertés
- leírás: 27. emberi temetkezés mellett a hamus, égett rétegben szarvasmarha, juh, sertés és kutyacsontváz
- datálás: baden IIB-III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 109.

1612. gödör

- gödör mérete, leírása: paticsos, löszpöttyökkel kevert betöltés, felső része tömör, alsó laza:

- életkor: 6. szint. 6-8 hónapos szarvasmarha-bika, adultus szarvasmarha, meg nem született juhbarányok, fiatal sertések, adultus őstulok, fiatal szarvasmarha
- melléklet: talpas kehely töredék, alagútfüles korsó, amfora, csonkakúpos tál,
- leírás: 1. szint: kutyacsontváz, 2-4. szint: további kutyákhoz tartozó vázrészek, 5. szint: 45. emberi temetkezés, 6. szint: 34 db kiskérődzőhöz tartozó vázrész, ép fiatal szarvasmarha
- deformáció: 6. szint: adultus szarvasmarha koponyáján iga okozta szarvesapdeformáció
- datálás: Baden IIB-III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 109-110. HORVÁTH 2012. 114.

1649. gödör

- életkor: adultus szarvasmarhabika, adultus juh
- fekvés, tájolás:
- váz mérete
- melléklet
- leírás: 43, 63. 64, 65 embertemetkezések mellett állatcsontdarabok (juh, szarvasmarha, kutya)
- datálás: Baden IIB
- irodalom: HORVÁTH 2006. 110.

1657. gödör

- életkor: 18-20 hós tehénborjú, adultus szarvasmarha
- leírás: 42. embertemetkezés mellett szarvasmarha koponya, 2. szinten állati lábcsonatok (szarvasmarha, juh, macska)
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 110.

1896. gödör

- életkor: 1,5-2 hónapos szarvasmarha
- fekvés, tájolás: ember medencéjénél, gödör közepén
- leírás: 44. emberi váz mellett állati vázrészek
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 110.

1915. gödör

- életkor: 2,5-3 éves szarvasmarha, 12-20 hós juh, 4-6 hós sertés
- leírás: 48. 71. emberi temetkezés mellett állatcsontok (szarvasmarha feje és végtagjai, juh végtagjai, csigolyái, feje, sertés végtagjai)
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 110.

2058-2237. gödrök

- gödör mérete, leírása: 2237. Somogyvár-Vinkovci gödör vágta a 2058. badeni gödröt, tömött sötétbarna, faszenes betöltés
- fekvés, tájolás: állkapcsok felfelé fordítva
- leírás: 56. emberi váz (gyermek) mellé állatkoponyák állkapcsai
- datálás: badeni IIA-B III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 110.

2344. gödör

- gödör mérete, leírása: tömött sötétbarna, hamus betöltés
- életkor: 8-10 hós
- fekvés, tájolás: állatcsontok a lábak irányában
- melléklet: kerámiatöredékek
- leírás: 58. emberi váz mellett kalcinált csontok (sertés koponyája és vázrészei)
- datálás: bolerázi?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 110.

2614. gödör

- gödör mérete, leírása: nagyon kemény, szürkésbarna, enyhén hamus, paticsrögök
- életkor: 2 fiatal szarvasmarha, magzat/újszülött juh, 8-10 hónapos bárány, 16-18 hónapos juhvégtag, adultus juh, 18-20 hós sertés
- leírás: 1. szinten 74. számú emberi temetkezés, gödör alján (2. szint) állati vázrészek: szarvasmarha, juh, bárány, sertés, csontok megégve
- datálás: bolerázi?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 111.

2635. gödör

- életkor: adultus
- leírás: 79. emberi temetkezés mellett őstulok szarvcsapja, csontjai
- datálás: bolerázi?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 111-112.

2668. gödör

- életkor: 2,5-3 éves szarvasmarhabika, juvenilis juh
- leírás: 88. számú emberi koponya + szarvasmarhacsontok, juh vázrészei
- datálás: boleráz
- irodalom: HORVÁTH 2006. 112.

BALATONLELLE-ORSZÁGÚTI DÜLŐ

110. str.

- leírás: fiatal felnőtt + kutya, egyéb melléklet: feldarabolt állatcsontok
- datálás: korai/klasszikus baden
- irodalom: BONDÁR 2007. 154.

BUDAPEST-KÁPOSZTÁSMEGYER-FARKASERDŐ

1. sír (telepen belül)

- életkor: adultus tehén

- fekvés, tájolás: gödör alján a két embercsontváz között
- leírás: női, gyermekcsontváz + tehén koponyája
- irodalom: HORVÁTH 2006. 112.

2. sír

- életkor: adultus tehén
- leírás: férfi mellett kutyakoponya, tehén bal hátsó lábszára + további állatcsontok
- datálás: Baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 112.

KAPOSÚJLAK-VÁRDOMB DÜLŐ

884. gödör:

- leírás: egy ember és két állat (kutya?) váza
- irodalom: SOMOGYI 2004. 165-166. HORVÁTH 2006. 112.

439. gödör

- fekvés, tájolás: szarvasmarha váz a gödör alsó harmadéban
- leírás: két ember + szarvasmarha váza
- irodalom: SOMOGYI 2004. 165-166. HORVÁTH 2006. 112.

OROSHÁZA-BÓNUM:

- leírás: zsugorított embercsontváz szarvasmarhával
- melléklet: edénymelléklet
- datálás: klasszikus badeni fiatalabb időszaka
- irodalom: OLASZ E. 1961. 284., VÖRÖS 1985. 18. HORVÁTH 2006. 112.

PÉCS-HÖERŐMŰ:

3. gödör

- fekvés, tájolás: jobb oldalán fekszik
- életkor: adultus tehén
- leírás: szarvasmarha+ember, földmunka során csontok 2/3-a megsemmisült
- irodalom: HORVÁTH 2006. 112.

9. gödör

- gödör mérete, leírása: gödörkomplexum, kemence is
- életkor: 2-2,5 éves tehén
- leírás: ember+szarvasmarha, homlokcsontján négyszög alakú sebnyílás, DNY-i részében további tehénvázak, sertés, kutya csontok
- irodalom: HORVÁTH 2006. 112.

PILISMARÓT-SZOBI RÉV

380. gödör

- gödör mérete, leírása: kerámiatöredékekkel kevert betöltés, hamus rétegek
- életkor: 1-1,5 éves tehén
- fekvés, tájolás: jobb oldalán feküdt
- leírás: gyermek+szarvasmarha, egyéb: juhcsontok, sertés, mezei nyúl csontjai, halmaradványok
- irodalom: HORVÁTH 2006. 112.

SZIGETSZENTMIKLÓS-VÍZMŰVEK

40. gödör

- leírás: áldozati gödörben hat háziállat (3-4 szarvasmarha váza, kecskeszarv, juh fejrész, lapocka, combcsont, sertés fej, comb, ló, kutyakölyök) és három vadászott állat (gímszarvastrófea a gyermekmaradványok szintjében)
- irodalom: VÖRÖS 1992. 277–278

II/2 Több állat teljes váza

BALATONŐSZÖD-TEMETŐI DŰLŐ

578. gödör

- gödör mérete, leírása: tömött, barna, faszén szemcsés betöltés
- leírás: 3 állat váza, az egyik kutya, de a földmunkák miatt a vázrészek megsemmisültek
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom HORVÁTH 2006. 113.

1036. gödör

- gödör mérete, leírása: amorf folt, (lejjebb további hamusgödörök, tüzelőgödörök, cölöplyuk – rituális cselekvéshez kapcsolódhattak), szürke, hamus, meszes betöltés
- életkor: adultus szarvasmarha, 2 db adultus juh, 10-12 hónapos bárány, 6-8 hónapos kos, magzat/újszülött váz
- fekvés, tájolás: nyújtott, baloldalra fektetve, erősen hátrahajtott fej
- melléklet: kerámiatöredékek (kétosztatú edény töredéke, korsó vagy halbárka alakú edény töredéke), szakálas nyílhegy, fogazott élű kaparó
- leírás: gödör alján összefüggő állatvázak: szarvasmarha, kiskérődző
- datálás: Baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 113.

1079-1085. gödör (1079. kelta)

- gödör mérete, leírása: erősen átégett, méhkas alakú, paticsos betöltésű
- életkor: adultus szarvasmarha, adultus juh
- fekvés, tájolás: gödör ÉK-i sarkában, juh feje hátracsavarva
- melléklet: ivócsanak/Ossarn típusú csészefüle, kihajló peremű táltöredék, csontvésző

- leírás: ép kiskérődző váz, szarvasmarhakoponya 1079: ép kutyaváz
- datálás: Baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 113–114. HORVÁTH 2012. 110.

1331. gödör

- gödör mérete, leírása: paticsos, hamus betöltés
- mélység: sekély
- életkor: 8 hós szarvasmarhaborjú, 6-8 hós juh, adultus juh, fiatal sertés
- fekvés, tájolás: szarvasmarha: lábait felhúzva, hátratekert nyak, É-i oldalon kiskérődző váz
- melléklet: kerámiatöredékek
- leírás: sekély gödör alján szarvasmarha váza és kiskérődző végtagjai, sertés törzse és végtagjai
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 114 – 115. HORVÁTH 2012. 110.

1362. gödör

- gödör mérete, leírása: talán szemetesgödör
- életkor: felnőtt sertés, fiatal kutyaváz, idős szarvasmarha, fiatal kutya
- fekvés, tájolás: állatsontok a gödör nyugati oldalában
- melléklet: kihajló peremű táltöredék, csontár, kaparó, sarlóbetét
- leírás: sertés, kutyacsontok, szarvasmarha, teknős-páncél
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 115. HORVÁTH 2012. 112.

1497. gödör

- gödör mérete, leírása: barnás, tömött mézsrögös betöltés

- életkor: 18-20 hós sertéskoca, adultus szarvasmarha végtagjai, adultus juhcsontok, infantilis sertés
- fekvés, tájolás: sertés: gödör közepén, bal oldalán, lábai felhúzva, mellsők egymásra helyezve, további csontok a sertés gerince felett, szemközi irányba, lábait felhúzva
- melléklet: kétosztatú táltöredék, merice aljtöredék
- leírás: sertés csontváza a gödör alján, felette további állatcsontok: szarvasmarha végtagjai, juhcsontok
- datálás: Baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 115. HORVÁTH 2012. 113.

1499. gödör

- gödör mérete, leírása: méhkas alakú gödör, sötétbarna betöltés tömött, nagy paticsrögök, faszénrögökkel kevert, löszfoltos betöltés
- életkor: 3,5-4 éves szarvasmarha, különböző életkorú juhok
- fekvés, tájolás: kutyaváz jobb oldalán
- melléklet: merice töredék, lapos csésze, csontár, homokkő, kőbaltatöredék, bazalt
- leírás: gödör aljára bedobott állatvázak 2 szinten, kutya, 9 juhhoz tartozó csontok
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 115. HORVÁTH 2012. 113.

1583. gödör

- gödör mérete, leírása: sötétszürke paticcsal kevert betöltés
- életkor: 3-3,5 éves szarvasmarha, adultus juh
- leírás: hiányos szarvasmarha váz, + egyéb állat vázrészei (juh), a csontvázak megsemmisültek
- datálás: klasszikus fázis

- irodalom: HORVÁTH 2006. 115.

1608-1871. gödrök

- gödör mérete, leírása: 1608. nagyméretű hamus betöltésű, faszenes objektum, 1781. szemetesgödör?
- életkor: 1608: 16-18 hós szarvasmarha vázrészei, 7 db különböző életkorú juhváz, adultus juh, 16-18 hós sertéskoca
- melléklet: 1781-ben nagy mennyiségű kerámiatöredék, 1608: simító, csontvéső, csontár, agancsvéső
- leírás: 1608-ban fej nélküli állatváz, sertés, juh, gímszarvas, hal és hörcsögcsontok 1781: további vázrészek
- datálás: Baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 115 – 116.

1770. gödör

- gödör mérete, leírása: szürke, enyhén hamus betöltés
- életkor: 3-3,5 éves szarvasmarha, 2-3 hós szarvasmarha mandibulája, 3-3,5 éves szarvasmarha végtagjai, 8-10 hós sertés, sertés magzat, adultus nőstény juh, adultus kutya, fiatal mezei nyúl
- fekvés, tájolás: gödör déli oldalán
- leírás: sertés, kutya, szarvasmarha, kutya, mezei nyúl vázrészei
- datálás: klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 116.

1795. gödör

- gödör mérete, leírása: sekély, méhkas alakú gödör, hamus, szürke, enyhén faszenes, löszpettyes betöltés
- életkor: 2-2,5 éves szarvasmarha bika, 10 hós sertés koca
- fekvés, tájolás: sertés jobb oldalán, mellső lábai ellentétes helyzetben nyújtva, hátsók egymás mellett
- melléklet: kónikus orsógomb töredék

- leírás: sertés és szarvasmarhacsontváz
- datálás: klasszikus
- irodalom: HORVÁTH 2006. 116.
HORVÁTH 2012. 115.

1844. gödör

- gödör mérete, leírása: 1844: barna, enyhén faszenes betöltés, az 1869-es gödör vágja
- életkor: 4 évesnél idősebb szarvasmarha bika, 3,5-4 éves tehén, 4-6 hós juh, nőtény kutya, adultus sertés
- fekvés, tájolás: erősen összezsugorított borjú
- leírás: 1844. borjú + 1869. egyéb állatvázak: tehén, juh, kutya, sertés
- datálás: klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 116.

1886. gödör

- gödör mérete, leírása: laza, sötétbarna enyhén löszös, paticspöttyös betöltés
- életkor: 3,5 – 4 éves tehén, adultus szarvasmarha, 8-10 hós sertés, adultus sertés, subadultus sertés

II/3/a Szarvasmarha

ANDOCS-NAGYTOLDIPUSZTA

4. gödör

- életkor: 3- 3,5 éves tehén
- fekvés, tájolás: jobb oldalán feküdt, hátratekert nyakkal
- váz mérete: törpe méretű
- leírás: 3 urnasír közelében feküdt, elváltozás: bal oldali mellső végtag lábtőizületénél vágás, szarvat eltávolították, gerincoszlopon is vágás
- datálás: Baden II
- irodalom: HORVÁTH 2006. 122.

- melléklet: behúzott, kétosztatú tál töredéke, korsó töredéke, csontár, pattintott penge, átfűrt kőbalta foktöredéke, marokkő/csiszolókő?
- leírás: szarvasmarha váz, alatta további állatcsontok: sertés
- datálás: Baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 116 – 117.
HORVÁTH 2012. 116.

PÉCS-HÖERÖMŰ

4.-5. gödör

- gödör mérete, leírása: kemence szélén, hamusgödörben
- életkor: adultus nőtény juh, kutyakölyök
- fekvés, tájolás: juh: bal oldalán, zsugorított pozícióban
- leírás: juh, kos, kutyaváz, két kutyafej
- irodalom: HORVÁTH 2006

BALATONBOGLÁR-BEREKRE-DŰLŐ

- leírás: szarvasmarha váz
- irodalom: HONTI 1997. 5. VÖRÖS 2012. 328.

BALATONKERESZTÚR-RÉTI DŰLŐ

- leírás: szarvasmarhakoponyák, több gerinccsigolya, hosszúcsontok anatómiai rendben
- datálás: Boleráz
- irodalom: FÁBIÁN 2004. 10. HORVÁTH 2006. 122.

BALATONLELLE-ORSZÁGÚTI DŰLŐ:

170 str.

- leírás: elhantolt szarvasmarhák több gödörben
- egyéb melléklet: egyik szarvasmarha mellett kétosztatú tál
- datálás: korai/klasszikus
- irodalom: HONTI (et al.) 2004. VI. t. 3. 20. BONDÁR 2007. 154.

3. gödör

- gödör mérete, leírása: méhkas alakú
- életkor: 1-1,5 éves tehénborjú
- fekvés, tájolás: háton, feje a bal oldalán
- melléklet: kerámiatöredékek
- datálás: Baden IIB-III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 122.

42. gödör

- melléklet: 2 orsógombtöredék, kerámiatöredékek, kagylótöredékek
- leírás: kifejlett szarvasmarhakoponya, kutya feje
- irodalom: HORVÁTH 2006. 122.

46. gödör

- életkor: 10-12 hós borjú
- leírás: mandibula nélkül
- irodalom: HORVÁTH 2006. 122.

BALATONŐSZÖD-TEMETŐI DŰLŐ

334. gödör

- gödör mérete, leírása: barna tömött, kerámiatöredékekkel kevert betöltés
- fekvés, tájolás: bal oldalán fekszik, feje hátracsavarva
- melléklet: kétosztatú táltöredék
- leírás: gépi földmunka bolygatta az objektumot, az állatváz megsemmisült
- datálás: klasszikus badeni?

- irodalom: HORVÁTH 2006. 117. HORVÁTH 2012. 143.

988-1090. gödrök

- gödör mérete, leírása: 989. hamusgödör, vágja a nagyméretű 1090. badeni gödröt, tömör, barna, szürke hamus betöltés alatta paticsos réteggel
- életkor: borjú
- fekvés, tájolás: szarvasmarha jobb oldalán feküdt, feje visszahajtván, bal hátsó lába felhúzott, jobb hátsó nyújtott
- melléklet: tálszerű díszítéssel ellátott füles fazék, bordavéső, kőbalta töredék, csiszolt oldalú festékrög
- leírás: 1090. gödör alján nagyméretű állatváz, megsemmisült
- datálás: baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 117-118. HORVÁTH 2012. 143.

1143. gödör

- gödör mérete, leírása: tömött, barna, paticcsal és faszénal kevert betöltés
- életkor: 2-4 hónapos szarvasmarha
- fekvés, tájolás: bal oldalára fektetett, nyújtott lábú borjú
- melléklet: kétosztatú táltöredék, mericetöredék, ferdén csonkított penge
- leírás: szarvasmarha borjúcsontváz + egyéb állatcsontok: juh, sertés
- datálás: klasszikus, baden IV felé hajló
- irodalom: HORVÁTH 2006. 118. Horváth 2012. 144.

1237. gödör

- gödör mérete, leírása: sötét, vörösesbarna, erősen paticsos, szenes betöltés
- életkor: 2,5-3 éves szarvasmarhabika
- melléklet: merice alsó töredéke

- leírás: hiányos szarvasmarha váz, egyéb vázrészek: szarvasmarha, juh, sertéskoca
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 118. HORVÁTH 2012. 144.

1399. gödör

- gödör mérete, leírása: sötétszürke, hamus, paticsos kerámiatöredékekkel kevert betöltés
- életkor: 3-3,5 éves tehén
- fekvés, tájolás: gödör falához hajtva, bal oldalán fekszik, feje hátrahajtva, mellső lábai felhúzva, hátsók nyújtva
- merice aljtöredék, szalagfűl töredék
- leírás: szarvasmarha váz + juh astragalusa
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 118. HORVÁTH 2012. 144.

1451. gödör

- gödör mérete, leírása: sötétszürke, paticsos-faszenes betöltés
- életkor: 4 év körüli tehén
- melléklet: talpgyűrű vagy talpcső töredéke, merice töredékek, csont élező
- leírás: hiányos szarvasmarhaváz, munkások elbontották, egyéb állatcsontok: bárány, juh, sertés
- datálás: Baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 118. HORVÁTH 2012. 145.

1493. gödör

- gödör mérete, leírása: sötétbarna tömött betöltés
- életkor: 6-8 hós szarvasmarha
- melléklet: füles tálka töredéke, kőbaltatöredék
- leírás: hiányos állatváz
- datálás: klasszikus badeni?

- irodalom: HORVÁTH 2006. 119. HORVÁTH 2012. 145.

1772. gödör

- gödör mérete, leírása: tömött, szürke, enyhén faszenes
- életkor: 4-6 hós szarvasmarha
- fekvés, tájolás: baloldalon fekvő, nyújtott láb
- leírás: szarvasmarha ház, egyéb: juh, sertés, szarvasmarha
- datálás: korai Baden
- irodalom: HORVÁTH 2006. 119.

1796. gödör

- gödör mérete, leírása: tömött, szürke, enyhén hamus
- életkor: 3,5-4 éves tehén
- fekvés, tájolás: feje a lábai közé hajtva
- leírás: földmunkák által roncsolt tehén váza, egyéb: szarvasmarha, sertés
- datálás: korai/klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 119.

1839. gödör

- gödör mérete, leírása: sekély, tömött, szürkésbarna, enyhén faszenes betöltés
- életkor: 2,5 – 3 éves szarvasmarhabika
- leírás: gödörbe bedobott hiányos szarvasmarhacsontváz
- datálás: korai/klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 119.

1841. gödör

- gödör mérete, leírása: barnásszürke, faszenes
- életkor: maturus tehén
- fekvés, tájolás: bal oldalán fekszik, feje kissé a gerince felé hajtva
- leírás: tehén váza, egyéb: szarvasmarha, sertés, juh, elváltozás: tehén állkapcsán sérülés okozta lyuk
- datálás: korai/klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 120.

1843. gödör

- gödör mérete, leírása: szürkésbarna, enyhén faszenes betöltés
- életkor: adultus szarvasmarha
- fekvés, tájolás: gödör É-i oldalához fektetve, feje hátracsavarva, lába maga alá húzva, másik oldalon szarvasmarhakoponya
- leírás: szarvasmarha váz, egyéb: 2 tehén, sertés, szarvasmarha, nőstény kutya vázrészei
- datálás: korai/klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 120.

1856. gödör

- gödör mérete, leírása: sekély, erősen hamus, faszenes, paticsos
- életkor: 4-6 hós szarvasmarha, adultus-maturus korú tehén
- fekvés, tájolás: egymás alatt
- háromszög alakú pattintott nyílhegy, penge töredéke
- leírás: 2 szarvasmarhacsontváz
- datálás: korai/klasszikus?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 120-121. HORVÁTH 2012. 148.

1860. gödör

- gödör mérete, leírása: tömött, barna, faszenes, szemetes, paticsos betöltés
- életkor: maturus szarvasmarha
- fekvés, tájolás: bal oldalára fektetett, visszahajtott fejű marha
- leírás: szarvasmarhaváz, végtagjai hiányosak, egyéb: juh
- datálás: korai/klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 121.

1899. gödör

- gödör leírása: kerek gödör, tömött, barna, enyhén faszenes betöltés
- életkor: 2,5-3 éves szarvasmarha bika

- fekvés, tájolás: bal oldalára fektetett, feje visszahajtván, lábai enyhén felhúzva
- melléklet: kétosztatú tál töredékei, keresztelű trapéz kaparó: élbetét
- leírás: szarvasmarha váz, mellette juh feje és végtagjai
- datálás: Baden IIB-III
- irodalom: HORVÁTH 2012. 148.

1904. gödör

- gödör mérete, leírása: tömött, szürke faszenes, méhkas alakú
- életkor: 3,5-4 éves tehén
- melléklet: fedő töredék, bikonikus táltöredék, örlőkő töredéke
- leírás: szarvasmarha váza, egyéb: szarvasmarha, juh, sertés, őz vázrészei
- datálás: korai/klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 121. HORVÁTH 2012. 148–149.

2491. gödör

- gödör mérete, leírása: szürkésbarna, löszpettyes betöltés, 2457-es árok vágja
- életkor: 18-20 hós szarvasmarha bika
- melléklet: fazékszerű tál töredéke
- leírás: szarvasmarhaborjú
- datálás: korai IIA/badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 121. HORVÁTH 2012. 149.

BUDAÖRS-KAMARAERDEI-DÜLŐ

- leírás: szarvasmarha csontváz és koponya
- irodalom: OTTOMÁNYI 2004. 168. VÖRÖS 2012. 328.

BUDAPEST-MEDVE UTCA

12. gödör

- leírás: szarvasmarha koponya
- datálás: Baden III

- irodalom HORVÁTH 2006. 123.

BUDAPEST-ZUGLÓ, PASKÁL-UTCA,
CINKOTAI ÚT:

- gödör mérete, leírása: méhkas alakú gödör
- életkor: 2,5-3 éves tehén
- fekvés, tájolás: gödör szélén
- melléklet: táltöredék
- leírás: szarvasmarha váz
- datálás: Baden III
- irodalom: HORVÁTH 2006. 123.

DUNAKESZI ALAGI-MAJOR

- leírás: hulladékgyöngybe temetett szarvasmarha tetem
- irodalom: KÖVÁRI 2008. 27.

ECSEK 6.

- gödör leírása: általában patykos betöltés
- fekvés, tájolás: általában hátrafordított nyakkal
- melléklet: sokszor nagyméretű hombártöredékek, tárolóedények, csiszolt kőbaltatöredékek, csontvessők, sok kagyló
- leírás: 46 gödörben szarvasmarhavázak
- datálás: fiatalabb klasszikus badeni
- irodalom: Patay–Fekete 2006. 16.

ESZTERGOM-SZENTKIRÁLY DUNA DÜLŐ

- életkor: 2 adultus tehén, 3 subadultus tehén, adultus bika, 2 juvenilis tehén,
- leírás: 5 szarvasmarha váza, egyéb: 4 kiskérődző, vaddisznó
- datálás: klasszikus fázis
- irodalom: HORVÁTH 2006. 123. VÖRÖS 2012. 329.

GYÖNGYÖSHALÁSZ-ENCSPUSZTA

5. gödör

- gödör mérete, leírása: szabálytalan forma
- mélység: 13 cm
- életkor: 6-8 hós borjú
- melléklet: bögrék, tál belső része kannelúrával díszítve, csésze, kihajló peremű amforák, szalagfüllel ellátott fazék, szubkután füles, öblös hasú edény, átfúrt agyagtárgy (nehezék), obszidiánpenge, kvarcitból készült penge
- leírás: szarvasmarha összefüggő bal oldali végtagjai
- datálás: Boleráz
- irodalom: SZABÓ 1983. 8-9. VÖRÖS 1983. 35-36. HORVÁTH 2006. 123.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-BODZÁSPART

Banga tanya 4. gödör

- életkor: 3,5-4 éves szarvasmarha
- fekvés, tájolás: jobb oldalán, hátratekert fejjel, lábak szétvetve, jobb mellső felhúzva, bal mellső leválasztva, gerincét kettévágták
- irodalom: BANNER 1956. 81. HORVÁTH 2006. 123.

Banga tanya 8. gödör

- mélység: 190 cm
- életkor: 3,5 év
- fekvés, tájolás: jobb oldalán, felhúzott lábak, hátratekert fej
- irodalom: BANNER 1956. HORVÁTH 2006. 123.

3. objektum (Harkai ásatása)

- gödör mérete, leírása: 170 x 174 cm, szabálytalan, ovális alakú, egyenes aljú

- fekvés, tájolás: K-Ny tájolás, jobb oldalán feküdt
- melléklet: pontsorokkal díszített fazék peremtöredék, bevagdosással tagolt tálperem, pontsorral díszített tál oldaltöredék, fazék perem és nyaktöredéke szalagfülindítás nyomával és pontsordísszel, szalagfültöredék, bütyökkel díszített fazéktöredék, amphoratöredék, laposra csiszolt kavics, jobb élén retusált pengeszerű szilánk
- datálás: Baden IV
- leírás: szarvasmarha csontváza anatómiai rendben, a koponyája nem került elő, de porózus rossz megtartású mandibulatöredékei igen
- irodalom: HARKAI 2000. 8-10.

KAPOSÚJLAK-VÁRDOMB-DÜLŐ:

14. objektum:

- szarvasmarhavázak, a lelőhely keleti részén, elszírtan

239. obj.:

- leírás: szarvasmarhaváz
- melléklet: „kebles edény”, ujjacskaszerű dísszel ellátott fazék

1326. obj.: két szarvasmarhaváz

1452. obj. bikakoponya

407-408 obj.:

- egymástól 8 m-re két szarvasmarha
- fekvés, tájolás: ugyanolyan fekvésben, kelet felé tájolva
- irodalom: SOMOGYI 2004. 165-166. HORVÁTH 2006. 123.

KÁLOZ-NAGYHÖRCSÖGPUSZTA:

- leírás: két szarvasmarhacsontváz, életkor: eltérő
- irodalom: VÖRÖS 1985. 18. HORVÁTH 2006. 123.

KUNPESZÉR-TÉGLAHÁZI DÜLŐ

- gödör mérete, leírása: méhkas alakú gödör, átégett agyagtömbök
- melléklet: hombárperem, merice, csiszolt csontvésző
- leírás: szarvasmarhacsontváz
- datálás: Baden IV
- irodalom: HORVÁTH 2006. 123.

MAGLÓD I.

- fekvés, tájolás: legtöbb szarvasmarha feje hátrafordítva
- leírás: késő rézkori gödrökben szarvasmarha, kutya, kiskérődző vázak
- datálás: Baden
- irodalom: RÁ CZ 2006. 36.

MONOR-BEREK

- **31. gödör:** bika váz
- **38. gödör:** borjú váz (KÖVÁRI 2003. 192. kiskérődző)
- **39. gödör:** tehén váz
- **40. gödör:** borjú váz (KÖVÁRI 2003. 192.) kiskérődző
- irodalom: KÖVÁRI 2003. 192. VÖRÖS 2012. 329.

ÓSZENTIVÁN

- leírás: szarvasmarha csontváz
- datálás: bizonytalan, több kultúra
- irodalom: BANNER 1956. 207.

PÉCS-A/1. LAKTANYA

- leírás: szarvasmarha váz
- irodalom: KISS 1964. 10. VÖRÖS 2012. 330.

PÉCS-HÖERÖMŰ:

25. gödör

- életkor: 1-1,5 éves tehén
- fekvés, tájolás: tehén fejét az állára támasztották a gödör falához

- tehén váza
- irodalom: HORVÁTH 2006. 123.

PILISMARÓT-SZOBI-RÉV

190. gödör

- gödör mérete, leírása: déli és középső részén nagy felületen több rétegben hamuval töltött, gödörben körbefutó padka
- életkor: 2,5-3 éves tehén
- fekvés, tájolás: padka északi részén, jobb oldalán, fej a törzsre visszahajtván, homlokra fektetve, hátsó lábak szétvetett állapotban, ágyéki régió a hátán (bolygatott)
- leírás: bolygatott szarvasmarha váz, sérülések: bal oldali metacarpus dorsalis, a tibia distalis vége égett, gerincét összevágták, fejér összezúzták, szarvait eltávolították,
- irodalom: VÖRÖS 1979. 21-25. HORVÁTH 2006. 123.

197. gödör

- gödör mérete, leírása: tűz a gödör nyugati fala és a mellső lábízület között
- életkor: 3-3,5 éves juvenilis/subadultus tehén, 3-4 hós borjú, 2-2,5 éves szarvasmarha
- fekvés, tájolás: tehén: nyak visszahajtván a martól a törzsre, fej az alsó állkapcsón a bal lapocka mögött a bordákon feküdt, mellső lába felhúzva, hátsó nyújtva, borjú: zsugorított helyzetben, csontok a belső oldalukon
- váz mérete: marmagasság: tehén: 1246,3 mm, borjú: 950,8 mm
- melléklet: agancskapa töredék
- leírás: tehén egész váza, borjúnak csak a bal mellső és hátsó végtagját helyezték a sírba + juh, sertés, hód csontok is, sérülések: tehén: gerincét

ágyéki régióban elvágták, fej összeroppant, szarvát levágták

- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: VÖRÖS 1979. 21- 25. HORVÁTH 2006. 123.

315. gödör

- gödör mérete, leírása: gödör alja csont és paticsdarabokkal kirakva
- életkor: idős szarvasmarha
- fekvés, tájolás: jobb oldalára fektetve, állára helyezett fej, gerincív erősen behajlítva, lábak maga alatt
- leírás: szarvasmarha váz
- sérülés: bal oldali szarvat levágták, scapulán éles sebníylás (szúrt seb)
- irodalom: HORVÁTH 2006. 123.

327. gödör

- életkor: 1,5-2 éves tehén
- fekvés, tájolás: összeroskadt mellső lábain feküdt
- leírás: szarvasmarha váz, fejjel előre lökték bele a gödörbe, lábakat a csánkánál levágták, Dny-i részen lévő csontok erősen égettek
- irodalom: HORVÁTH 2006. 123.

504. gödör

- életkor: 1,5 éves tehén, további: juvenilis juh bal mellső lába
- fekvés, tájolás: fejjel előre lökték be, de átfordították a testet a fejen, háton fekvén, sérülés: gerincoszlop eltört, szarvakat levágták
- leírás: szarvasmarha váz
- melléklet: kerámia
- irodalom: Horváth 2006. 123.

SOLT-ERDÉLYI-TANYA

- leírás: 7 gödörben 7 szarvasmarha csontváz

- irodalom: SOMOGYVÁRI 2004. 284. VÖRÖS 2012. 330.

SZABADSZÁLLÁS-ÁGOSTONHALMI DŰLŐ

- gödör mérete, leírása: hulladékgyödör
- fekvés, tájolás: fejét hátratekerték
- leírás: szarvasmarhaváz, juh és kecskecsontok
- BÖKÖNYI 1974. 400. HORVÁTH 2006. 123.

SZEGHALOM-DIÓÉR

- leírás: szarvasmarhaváz, koponyáját bezúzták, alatta kutyacsontváz
- melléklet: felsőbb rétegben bordadíszes tárolóedény
- datálás: Bolerázi
- irodalom: VÖRÖS 1985. 18. HORVÁTH 2006. 123.

SZIGETCSÉP-TANGAZDASÁG 34/AB objektum

34/A

- gödör mérete, leírása: kettős gödör déli tagja
- mélység: 0,85 m
- fekvés, tájolás: gödör közepén
- melléklet: kerámia
- leírás: őstulok homlokcsontja szarvakkal
- datálás: badeni
- irodalom: KOREK 1984. 15. VÖRÖS 1984. 19-20.

34/B

- gödör mérete, leírása: gödör északi tagja
- mélység: 1 m
- fekvés, tájolás: NY-K, erősen a gödör falához préselve, nyújtva, hátsó lábak kinyújtva
- váz mérete: marmagasság 1305,7 mm

- melléklet: háromsoros, kimetszett díszítésű korsótöredék, kihajló peremű tál, homorú korsófül, bebökődött kördíszű edényalj
- leírás: szarvasmarha csontváz, mellső lábvégeit valószínűleg levágták, fejét betörték, elváltozások: beszakadt homlokcsont
- datálás: kostolaci, badeni örökséggel
- irodalom: KOREK 1984. 15. VÖRÖS 1984. 19-20.

SZIGETSZENTMIKLÓS-ÜDÜLŐSOR 191. gödör

- leírás: őstulok koponya és vázrészek
- irodalom: VÖRÖS 2012. 330

TAHITÓTFALU-VÁCI RÉV

- gödör mérete, leírása: 167-170 cm, szabályos kerekhez közelítő, homogén sötétbarna betöltés faszéntörmelékekkel
- mélység: 9-17 cm
- életkor: 2-2,5 év juvenilis, nem: tehén, típus: alacsony testmagassági brachyceros típus
- marmagasság 1,037 m: alacsony testmagasság
- melléklet: 1. kettős kúpos tárolóedény, széles szalagfüllel, benyomott pontsordísszal 2. kívül barna, belül sárga kettős kúpos amforatöredék, hasi részen szalagfüllel és benyomott pontsordísszal 3. kúpos testű fazéktöredék, pereme alatt bordadísz (feltételezhetően a gödörhöz tartozó kerámiák: fazék, amfora, bögre, tölcséres nyakú tál töredéke, kétosztatú táltöredék, halszálkamintás oldaltöredék, bütyökkel díszített oldaltöredék)
- leírás: szarvasmarha váz, csigolyái és mandibulái edényben voltak

elhelyezve a lábszárait, koponyája hiányzott, nem anatómiai rendben, csontjain égésnyomok

- datálás: klasszikus badeni eleje (bolerázi vonások az edények többségén)
- KÖVÁRI 1985. 7-9. VÖRÖS 1985. 16-17. HORVÁTH 2006. 123.

TISZAPOLGÁR-BASATANYA

33/c gödör:

- szarvasmarhaváz?
- irodalom: VÖRÖS 1985. 18. HORVÁTH 2006. 123.

TISZAVASVÁRI-NYÍREGYHÁZI-ÚT

I. dűlő

- gödör mérete, leírása: 2. gödör A része
- leírás: ép szarvasmarha + egyéb vázrészek, kifejlett juh, kutya stb.
- datálás: Baden III
- irodalom: VÖRÖS 1985. 18.

II. rész 8. gödör

- életkor: 3-3,5 éves bika
- fekvés, tájolás: jobb oldalán fekszik

II/3/b Kiskérődzők

BALATONÖSZÖD-TEMETŐI DÜLŐ

1075. 1079. gödör

- gödör leírása: méhkas alakú, égett, patikos betöltés
- életkor: adultus juh
- fekvés, tájolás: nyaka hátratekerve
- melléklet: penge, csontvésző
- leírás: 1075. kelta gödör vágta a badeni objektumot, teljes kutyaváz, amely talán a kelta talán a badeni időszakhoz tartozik, teljes juhváz és juh végtagok, szarvasmarha bika koponyája

- marmagasság 132 cm
- leírás: gerincoszlop és a bal oldali bordasor hiányzik
- datálás: Baden III
- irodalom: VÖRÖS 1985. 18. HORVÁTH 2006. 123.

ÜLLŐ-GULYALEGELŐ

- életkor: 4-5 éves tehén, típus: frontosus
- fekvés, tájolás: bal oldalán, hátratekert fej, tetem elé jobb oldalra helyezve, lábak felhúzva mellső lábak egymás mellett, hátsók egymáson
- leírás: hiányos váz (szarva, bal lábának egy része nincs - lerogyasztás)
- datálás: Baden III
- irodalom: GALLUS 1940. 140. VÖRÖS 1985. 18. HORVÁTH 2006. 123-124.

VESZPRÉM-JUTASI ÚT

- leírás: szarvasmarha koponya
- irodalom: REGENYE 2004. 316. VÖRÖS 2012. 330.

- datálás: Baden IIB-III
- irodalom: HORVÁTH 2012. 154.

1338. gödör

- gödör leírása: ovális, enyhén méhkas alakú, tömött, barna, faszenes, patikos, szemetes betöltés
- fekvés, tájolás: gödör aljától 20 cm-rel feljebb
- melléklet: kétosztatú tál, merice, korsó, élbetét, vésző, csiszolólap
- leírás: részleges kiskérődző váz szarvasmarha, kutya, sertés csontok
- datálás: Baden III

- irodalom: HORVÁTH 2012. 154.

1431. gödör

- gödör mérete, leírása: paticsos betöltés
- életkor: adultus
- fekvés, tájolás: bal oldalán, fejét hátrahajtva, mellső lába erősen, hátsó kis mértékben felhúzva
- melléklet: palack, kiskorsó benne állatcsontok, amfóra töredék, szilánk, sarló betét, kőbaltatöredék
- leírás: hiányos juhcsontváz, egyik hátsó lába hiányzik
- datálás: Baden IIB
- irodalom: HORVÁTH 2006. 125. HORVÁTH 2012. 154.

1825-26. gödrök

- gödör mérete, leírása: tömött, sötétbarna, faszenes, szemetes betöltés
- fekvés, tájolás: subadultus juh, adultus juh, adultus nőstény juh, 2-4 hós szarvasmarha, adultus sertés
- melléklet: magkő töredék használati retussal, nyéllyukas kőbalta töredék
- leírás: 1825-ös gödörből nagy mennyiségű, talán összetartozó állatcsontok: juh csontvágrészlet, juh végtag, szarvasmarha végtag, sertés végtag
- datálás: korai/klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 125. HORVÁTH 2012. 155.

BUDAPEST-KÁPOSZTÁSMEGYER-
FARKASERDŐ

II/3/c Sertés

BALATONŐSZÖD-TEMETŐI DÜLŐ:

1402. gödör

- gödör mérete, leírása: sötét, szürkésbarna, faszenes betöltés

10. gödör

- gödör mérete, leírása: paticsos, réteges betöltés, szélein egymással szemben két cölöplyukkal
- életkor: adultus juh, 6-8 hónapos juh, kutyakölyök
- fekvés, tájolás: gödör közepén juh koponyája
- melléklet: kovák
- leírás: 2 juh koponya, kutyakoponya
- irodalom: HORVÁTH 2006. 126.

ESZTERGOM-SZENTKIRÁLYI DUNA DÜLŐ:

- leírás: 4 kiskérődzőcsontváz
- irodalom: HORVÁTH 2006. 126.

GYÖNGYÖSHALÁSZ-ENCSPUSZTA:

5-6. gödör

- életkor: fiatal bárány
- leírás: 5. gödör feletti rétegben, 6. gödör betöltésében fiatal bárány törzséhez tartozó csontok, gerincoszlop+bordák
- datálás: Bolerázi
- irodalom: SZABÓ 1983. 8-9. VÖRÖS 1983. 39. HORVÁTH 2006. 126.

MONOR-BEREK 6. gödör

- leírás: hét juh váza
- irodalom: KÖVÁRI (2003) 192.

- életkor: 2-2,5 éves sertéskoca
- fekvés, tájolás: gödör közepén
- melléklet: kétosztatú táltöredék

- leírás: sertéskoponya és sertés mellső lába, egyéb vázrészek: szarvasmarha, juhvégtagok
- datálás: klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 126. HORVÁTH 2012. 158.

1769. gödör

- gödör mérete, leírása: méhkas alakú gödör, tömött, szürke, enyhén faszenes betöltés
- életkor: 8-10 hós, 10-12 hós sertéskoca
- fekvés, tájolás: egyik váz a gödör keleti oldalán, bal oldalra fektetve, felhúzott lábakkal, egyéb vázrészek: szarvasmarha feje, juh koponyája, végtagjai
- melléklet: bordavéső
- leírás: két sertés váza, egyéb: szarvasmarha, juh vázrészek
- datálás: Baden IIA/klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 126. HORVÁTH 2012. 158.

1794. gödör

- gödör mérete, leírása: sekély gödör, tömött, szürke, faszenes hamus kevert
- életkor: 4-6 hós sertés
- fekvés, tájolás: gödör északi oldalához fektetve, bal oldalán feküdt, nyújtott lábakkal
- melléklet: miniatűr antropomorfedény töredéke piros festéssel, pattintott hegy sarlófénnnyel, kőbaltából származó töredék, bazalt
- leírás: sertés csontváz, koponyája hiányzik, egyéb vázrészek: szarvasmarha végtagjai, juh feje és végtagjai
- datálás: klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 127. HORVÁTH 2012. 158.

1849-1869. gödrök

- gödör mérete, leírása: 1849. gödör: tömött, szürke, enyhén faszenes
- életkor: 8-10 és 18-20 hós sertés vázai
- melléklet: kőbalta töredék, vésőél, bazalt
- leírás: egy vagy több sertéshez tartozó vázrészek, egyéb vázrészek: kutya koponyája
- datálás: klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 127. HORVÁTH 2012. 158.

1882-1536-1782. gödrök

- gödör mérete, leírása: 1882: világosbarna, löszpettyes betöltés
- életkor: 18-20 hós sertés
- fekvés, tájolás: nyújtott helyzet, gerince ívelt
- leírás: koponya nélküli sertésváz, egyéb: kutya végtagjai
- datálás: klasszikus badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 127.

CSONGRÁD-BOKROS-BOKROSPUSZTA

34. gödör

- gödör mérete, leírása: tölcéséres szájú, szűkülő aljú gödör, sötétszürke betöltés, égett paticsrögökkel, $d = 2,5-3$ m $d(\text{fenékrészen}) = 1,3-1,6$ m
- életkor: adultus sertés
- melléklet: középső neolitikus (szakálhádi) kerámia
- leírás: sertés koponyája törzs és végtagok nélkül, egyéb: két szarvasmarhabika bal mellső lábrészei, sertéskoponya, marhacsontok, juhkoponya
- datálás: protoboleráz
- irodalom: Horváth L. 2001. 44-45. 83. VÖRÖS 2001. 91-113. HORVÁTH 2006. 128.

ESZTERGOM-SZENTKIRÁLYI DUNA DÜLŐ:

- leírás: vaddisznó csontváza
- irodalom: HORVÁTH 2006. 128.

KAJÁRPÉC-POKOLFADOMB

- leírás: vaddisznócsontváz
- irodalom: HORVÁTH 2006. 128.

SZIGETCSÉP-TANGAZDASÁG

62. gödör

II/3/d Kutya

BALATONŐSZÖD-TEMETŐI DÜLŐ

578. gödör

- gödör leírása: tömött, barna, faszén szemcsés betöltés
- leírás: 3 állati vázrész a gödör alján, csontok megsemmisültek, fotó,- és rajzdokumentáció alapján Vörös István szerint az egyik kutya
- datálás: badeni?
- irodalom: HORVÁTH 2012. 160.

1847. gödör

- gödör mérete, leírása: méhkas alakú, sekély gödör, tömött, szürke, faszenes betöltés
- melléklet: kettétört merice, bikonikus táltöredék, őrlőlap fele, félgömb alakú őrlőkő fele
- leírás: kutya hiányos váza, kutya feje és végtagjai, egyéb: szarvasmarha végtagjai, juh végtagjai
- datálás: badeni III

- gödör mérete, leírása: szabálytalan formájú, kunyhó alja lehetett
- életkor: 8-10 hós, hím
- fekvés, tájolás: bal oldalán feküdt
- marmagasság 716 mm
- melléklet: befelé hajló szájú tárolóedény kisnyílású fülekkel, pontsordíszel
- leírás: fej nélküli sertécsontváz
- datálás: badeni
- irodalom: KOREK 1984. 20. VÖRÖS 1984. 21.

- irodalom: Horváth 2006. 128. HORVÁTH 2012. 160–161.

BUDAPEST-LÁGYMÁNYOS-BOCSKAI ÚT

- leírás: egyik gödörben 4 kutyaváz
- datálás: talán késő klasszikus badeni
- irodalom: HORVÁTH 2006. 129.

BUDAPEST-LENKE UTCA

- leírás: tűzhely alatt 2-3 kutyaváz
- irodalom: BANNER 1956. 207. HORVÁTH 2006. 129.

SZEGHALOM-DIÓÉR

- gödör mérete, leírása: réteges betöltés
- mélység: 3 m
- melléklet: kerámia: többsoros bordával díszített, nagyméretű tárolóedény, szájával lefele
- leírás: kutyacsontváz és madárcsontok
- datálás: bolerázi
- irodalom: HORVÁTH 2006. 129

II/3/d Ló (?)

BALATONŐSZÖD-TEMETŐI DÚLÓ

229-230. gödrök

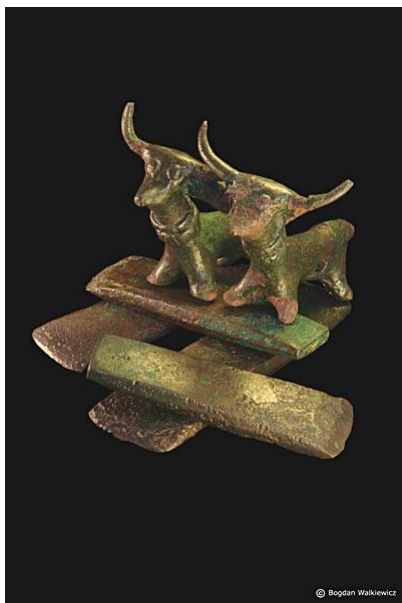
- gödör mérete, leírása: sötétbarna, löszös, faszenes kerámiatöredékekkel kevert betöltés
- fekvés, tájolás: bal oldalán, feje előrehajtva a mellső lábaihoz
- leírás: hiányzó kérődző váz (hátsó lábai nincsenek meg), csontváz elpusztult, Vörös István határozta meg lónak fotó,- és rajzdokumentáció alapján
- datálás: klasszikus badeni/kostolaci?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 129.

497. gödör

- gödör mérete, leírása: laza, hamus-vörös égett paticsos betöltés
- fekvés, tájolás: jobb oldalára fektetett, ívelt gerinc, mellső lábai hajlítva, hátsók nyújtva
- leírás: kérődző váz?, megsemmisült, dokumentáció alapján határozta meg Vörös István lónak
- datálás: bolerázi?
- irodalom: HORVÁTH 2006. 129.

Táblák

I. Tábla

1. kép: rézplasztika Býtyn
lelőhelyről

*Poznani Régészeti Múzeum online
nyomán¹⁸⁰*

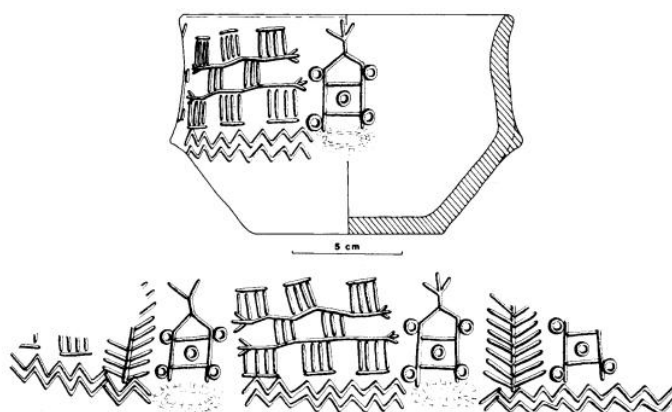
2. kép: Kosábrázolás: Nahal Pattish

Israel Antiquities Authority honlapja nyomán¹⁸¹

3. kép: Ülő nőalak „vajköpülő”
edénnyel, Nahal Pattish

*Israel Antiquities Authority honlapja
nyomán¹⁸²*

4. kép: Bronocicei edény

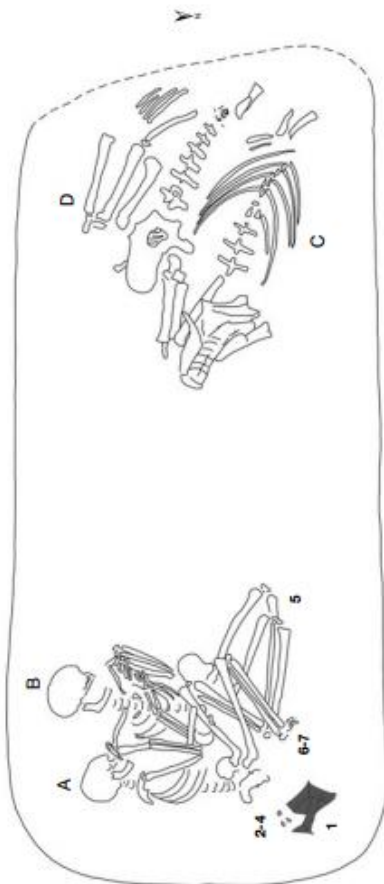
Milisauskas–Kruk (1991) Figure 3. nyomány

¹⁸⁰ http://www.muzarp.poznan.pl/muzeum_new/muz_eng/wystawy_stale/wyst_wlkp/braz/images_b/10_skarb-bytyn-druk_21d.jpg (12. 21.)

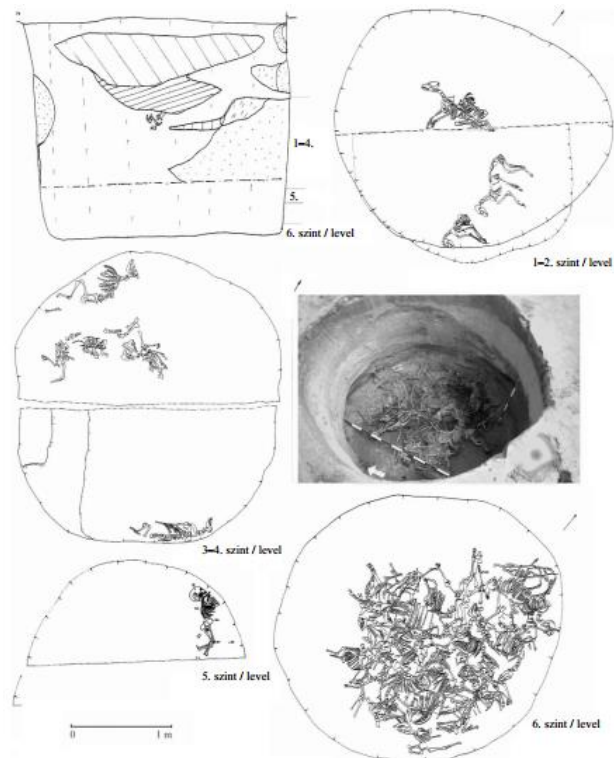
¹⁸¹ <http://www.antiquities.org.il/t/images/600/1107474.jpg> (12. 21.)

¹⁸² <http://www.antiquities.org.il/t/images/600/1107475.jpg> (12. 21.)

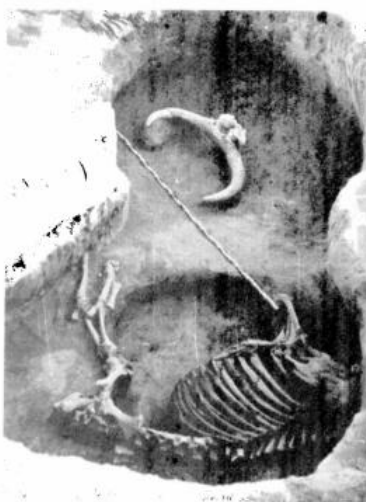
II. Tábla

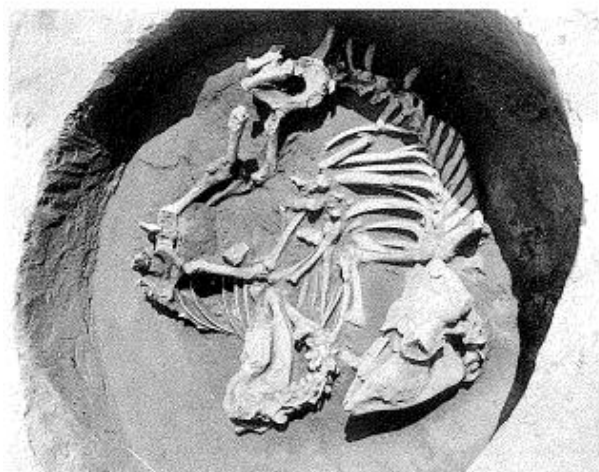
1. kép: Budakalász 3. sír
*Bondár-Raczky (2009) III. tábla
nyomán*

2. kép: Balatonőszöd-Temetői-dűlő 1612. gödör
Horváth T. (2006) 4. kép nyomán

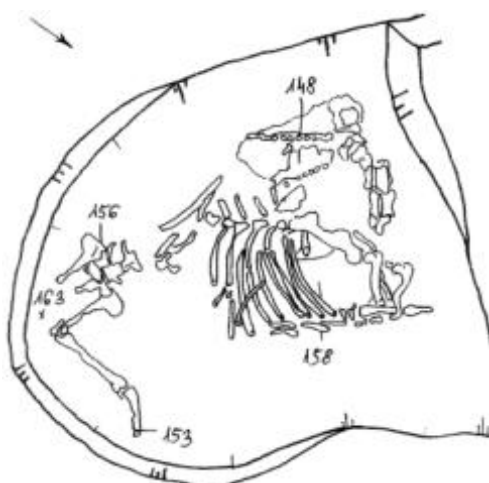

3. kép: Szigetcsép-Tangazdaság
34/AB
Korek (1984) 1. kép nyomán

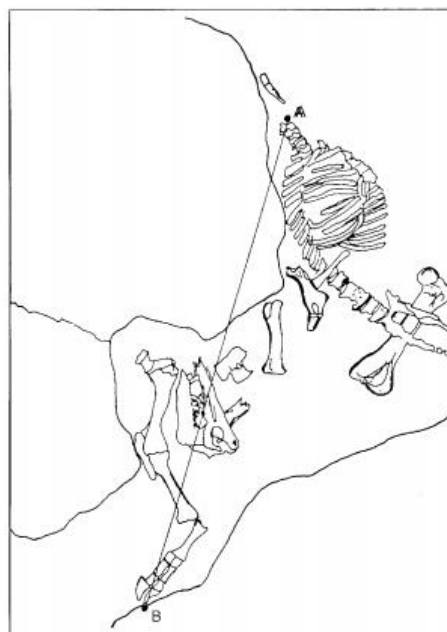

4. kép: kettős marhatemetkezés Svodín
lelőhelyen
Fabiš (2005) Figure 1. nyomán

III. Tábla

1. kép: juhváz Balatonőszöd-Temetői-dűlő 1431. gödörből
Horváth T. (2006) 38. kép nyomán

2. kép: Csongrád-Bokros-Bokrospuszta 34. gödör
Horváth L. (2001) Abb. 3:1 nyomán

3. kép: miniatűr antropomorf amfóra: Balatonőszöd-Temetői-dűlő
Horváth T. (2012) 174. 2. ábra

4. kép: Kuttyaváz Balatonőszöd-temetői-dűlő 1847. gödörben
Horváth T. (2006) 45. kép

Felhasznált irodalom

- BANNER (1956) BANNER JÁNOS: Die Péceler Kultur. ArchHung 35. Budapest, (1956)
- BEHRENS (1963) BEHRENS, HERMANN: Die Rindskelettfunde der Péceler Kultur und ihre Bedeutung für die Erkenntnis Historischer Zusammenhänge. ActaArch 15. (1963) 33–36.
- BOHANNAN–GLAZER BOHANNAN, PAUL–GLAZER, MARK: Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Budapest (1997)
- BONDÁR (2002) BONDÁR MÁRIA: A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon. (Vázlat) Der Vorsungstand der Badener Kultur in Ungarn (Abriss.) MFMÉ StudArch VIII. (2002) 7–30.
- BONDÁR (2007) A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a rézkorban. In: Bondár Mária (szerk.) Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. (2007) 15–21.
- BONDÁR–RACZKY (2009) BONDÁR MÁRIA–RACZKY PÁL (eds.) The Copper Age Cemetery of Budakalász. Budapest, (2009)
- BÖKÖNYI (1951) BÖKÖNYI SÁNDOR: Untersuchung der Haustierfunde aus dem Graberfeld von Alsónémedi. ActaArch 1. (1951) 72–79.
- (1971) The development and history of domestic animals in Hungary: the neolithic through middle ages. American Anthropologist 73. (1971) 640–674.
- (1974) History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Budapest, (1974)
- BRÜCK (1999) BRÜCK, JOANNA: Ritual and rationality: some problems of interpretation in European Archeology. EJA Vol. (2) (1999) 313–344.
- CHAPMAN (1982) CHAPMAN, JOHN: The secondary products revolution and the limitations of the Neolithic. University of London, Institute of Archaeology Bulletin 19. (1982) 107–122.
- CRAIG et. al. (2005) CRAIG, OLIVER E. et al. Did the first farmers of central and eastern Europe produce dairy foods? Antiquity 79. (2005) 882–894.
- ECSEDY (1973/2) ECSEDY ISTVÁN: Újabb adatok a tiszántúli rézkor történetéhez. BMMK 2. (1973/2) 3–40.
- EVERSHED et al. EVERSHED, RICHARD P. et al. Earliest date for milk use in the Near East

- (2008) and southeastern Europe linked to cattle herding. *Nature* Vol. 455. (2008) 528–531.
- FÁBIÁN (2004) FÁBIÁN SZILVIA: Balatonkeresztúr-Réti-dűlő. *SMK* 16. (2004) 10–15.
- FABIŠ (2005) FABIŠ, MARIAN: Pathological alteration of cattle skeletons – evidence for the draught exploitation of animals? 9th ICAZ Conference Durham 2002 In: (J Davis, M Fabis eds) *Diet and health in past animal populations*. Oxbow books, Oxford (2005) 58–62.
- GROOT (2008) GROOT, MAAIKE: *Animals in Ritual and Economy in a Frontier Community*. Excavation in Thiel-Passewaail. Amsterdam (2008)
- HAMILAKIS–KONSOLAKI HAMILAKIS, YANNIS–KONSOLAKI, ELENI: Pigs for the gods. Burnt animal sacrifices as embodied rituals at a Mycenaean sanctuary. *OJA* 23(2) (2004) 135–151.
- HONTI et al. (2004) HONTI SZILVIA (et. al.) A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002-2003) Előzetes jelentés III. *SMK* 16. (2004) 3–70.
- HONTI (1997) HONTI SZILVIA: Balatonboglár–Berekre-dűlő (3/1., Somogy m.). Az 1995. év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek Ser. I*(49), 5–7.
- HORVÁTH L. (2001) HORVÁTH LÁSZLÓ ANDRÁS: Interpretationsmöglichkeiten der urzeitlichen Kultgruben. (Archäologische und religionsgeschichtliche Analyse aufgrund einer kupferzeitliche Kultstätte). Az őskori kultuszgödrök értelmezésének lehetőségei. (Egy rézkori kultuszhely régészeti és vallástörténeti értelmezése) *MFME StudArch* 7. (2001) 43–83.
- HORVÁTH T. (2006) HORVÁTH TÜNDE: Állattemetkezések Balatonőszöd-temetői-dűlő Badeni lelőhelyen. *SMK XVII./A* (2006) 107–152.
- (2010) A szárazföldi szállítás kezdete és hatása a Boleráz/Baden kultúrák életében. (The dawn and the impact of overland transport in the life of Boleráz/Baden Culture). *NyJAMÉ* 52. (2010) 001–045.
- (2012) Balatonőszöd-Temetői dűlő őskori településrészei. A középső rézkori, késő rézkori és bronzkori települések. *A Magyar Tudományos Akadémia*

- Bölcseztudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, Budapest (2012)
- KALICZ (1999) KALICZ NÁNDOR: A késő rézkori Baden kultúra temetője Mezőcsát-Hörcsögösön és Tiszavasvári-Gyepároson. *HOMÉ* 37. (1999) 57–103.
- KISS (1964) KISS ATTILA: Pécs-A/1. Az 1963 év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek* Ser. I(17), (1964) 9–10.
- KOREK (1951) KOREK JÓZSEF: Ein Gräberfeld der Badener Kultur bei Alsónémedi. *ActaArch* 1. (1951) 35–51.
- (1984) Ásatások Szigetcsép-Tangazdaság lelőhelyen I. A későrézkori település leletei. *CommArchHung* (1984) 5–30.
- KOZŁOWSKI–RACZKY (2007) KOZŁOWSKI, JANUSZ K.–RACZKY PÁL (eds.) The Lengyel, Polgár and related cultures in the middle/late neolithic in Central Europe. *Krakow* (2007)
- KÖVÁRI (1985) KÖVÁRI KATA: A tahitótfalui késő rézkori gödör. *StudCom* 17. (1985) 7–14.
- KÖVÁRI (2003) KÖVÁRI KATALIN: Monor, Berek (179., Pest megye). Régészeti kutatások Magyarországon 2001 (2003), 192.
- KÖVÁRI (2008) KÖVÁRI KATALIN: A Dunakeszi késő rézkori településrészlet (Alagi major). (Late Copper Age part of settlement at Dunakeszi (Alagi major). In M. Gyöngyösi and K. Ottományi (eds.), *Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból Pest megyében*, Szentendre (2008) 27.
- LÉVI-STRAUSS (1966) LÉVI-STRAUSS, CLAUDE: The logic of totemic classification. In: *The Savage Mind*. The University of Chicago Press London. (1966) 35–74.
- MARCINIAK (2011) MARCINIAK, ARKADIUSZ: The secondary products revolution: empirical evidence and its current zooarchaeological critique. *J World Prehist* 24. (2011) 117–130.
- MILISAUSKAS (2011₂) MILISAUSKAS, SARUNAS (ed.) *European Prehistory. A Survey*. 2nd edition, Springer (2011)
- MILISAUSKAS– MILISAUSKAS, SARUNAS–KRUK, JANUSZ: Utilization of cattle for traction

- KRUK (1991) during the later Neolithic in southeastern Poland. *Antiquity* 65. (1991) 562–566.
- OTTOMÁNYI (2004) OTTOMÁNYI KATALIN: Budaörs, Kamaraerdei-dűlő (61., Pest megye). *Régészeti kutatások Magyarországon 2003(2004)*, 168–170.
- PATAY–FEKETE (2006) PATAY RÓBERT–FEKETE ZOLTÁN: Ecser 6. lelőhely. In L. Simon (ed.), *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében, 2001–2006*. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új Sorozat 7, Szentendre: PMMI. (2006) 16.
- POLLEX (1999) POLLEX, AXEL: Comments of the interpretation of the so-called cattle-burials of Neolithic Central Europe. *Antiquity* 73. (281) (1999) 542–550.
- POPKIN (2011) POPKIN, PETER: Prehistoric Anatolian Subsistence Practices: Zooarchaeological Evidence. In: Wawruschka, C. (ed.) *Prehistoric Economies of Anatolia: Subsistence Strategies and Exchange*, Vienna: Austrian Academy of Sciences (2011) in Press
http://www.academia.edu/1075183/Prehistoric_Anatolian_Subsistence_Practices_Zooarchaeological_Evidence (2012. 11. 25.)
- RÁCZ (2006) RÁCZ TIBOR: Maglód 1. lelőhely. In L. Simon (ed.), *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében, 2001–2006*. Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új Sorozat7, Szentendre: PMMI. (2006) 36–37.
- REGENYE (2004) REGENYE JUDIT: Veszprém, Jutasi út (418., Veszprém megye). *Régészeti kutatások Magyarországon 2003(2004)*, 316.
- SHERATT (1997) SHERRATT, ANDREW: Economy and society in prehistoric Europe. *Changing perspectives*. New Jersey (1997) 158–229.
- SÓFALVI (2004) SÓFALVI ANDRÁS: Balatonlelle-Országúti-dűlő és Balatonlelle-Felső-Gamász. *SMK* 16. (2004) 18–23.
- SOMOGYI (2004) SOMOGYI KRISZTINA: Előzetes jelentés a Kaposvár-61-es elkerülő út 29.

- számú lelőhelyén Kaposújlak-Várdomb-dűlőben 2002-ben végzett megelőző feltárásról. SMK 16. (2004) 165–178.
- SOMOGYVÁRI (2004) SOMOGYVÁRI ÁGNES: Solt, Erdélyi-tanya (344., Bács-Kiskun megye). Régészeti kutatások Magyarországon 2003(2004), 284–285.
- SZABÓ (1983) SZABÓ J. JÓZSEF: Késő rézkori telep és középkori falu leletmentése Gyöngyöshalász határában. Agria 19. (1983) 5–34.
- SZ. KÁLLAY (1998) SZ. KÁLLAY ÁGOTA: Rézkori áldozati együttes Füzesabony határában. Agria XXIV. (1988) 21–50.
- TURNER (2002) VICTOR TURNER: A rituális folyamat : struktúra és antistruktúra: a Rochesteri Egyetemen (Rochester, New York) 1966-ban tartott Lewis Henry Morgan-előadások. Budapest (2002)
- VAN GENNEP (2007) ARNOLD VAN GENNEP: Átmeneti rítusok. Budapest (2007)
- VÖRÖS (1979) VÖRÖS ISTVÁN: Szarvasmarha áldozat a péceli kultúra Pilismaróti telepén. Dunai Régészeti Közlemények (1979) 21–27.
- (1983) Gyöngyöshalász-Encspusztai késő rézkori település állatcsontleletei. – Tierknochenfunde der spätkupferzeitlichen Siedlung Gyöngyöshalász-Encspusztai. Agria 19. (1983) 35–61.
- (1984) A szigetcsép-tangazdasági őskori település állatcsontleletei. CommArchHung (1984) 19–28.
- (1985) Késő rézkori szarvasmarhaáldozat Tahitótfalú-váci révnél. StudCom 17. (1985) 15–29.
- (1992) Őskori települések állatcsontleletei Szigetszentmiklós határában (Animal bones from the prehistoric settlements near Szigetszentmiklós). Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. BTM Műhely 5. (1992) 277–291.
- (2001) A Csongrád-Bokros, bokrospusztai középső rézkor végi telep állatcsontleletei. MFMÉ StudArch 7. (2001) 91–113.

- (2012) Balatonőszöd késő rézkori településén feltárt emlősállatok maradványai. In: Horváth Tünde et al. (ed.) Balatonőszöd-Temetői dűlő őskori településrészei. A középső rézkori, késő rézkori és bronzkori települések. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, Budapest (2012) 277–338.
- WEBER (2005) WEBER, MAX: Vallásszociológia. A vallási közösségek típusai. Helikon Kiadó, Budapest (2005)